

Araştırma Makalesi <https://doi.org/10.46868/atdd.72> *Original Article*

Pezdevî'nin Hilâfet Teorisinin Temel Dayanakları

Fatma Pınar*

ORCID:0000-0003-4316-0437

Öz

Mâverâünnehir bölgesinde imamların imamı olarak bilinen Ebü'l-Yüsr el-Pezdevî, on ikinci yüzyılda yetişmiş önemli İslâm âlimlerinden biridir. Birçok kelâmî meseleyi anlaşılır bir forma sokmak suretiyle Mâtürîdiyye'nin sistemli bir mezhep olarak gelişmesinde önemli bir yeri olan Pezdevî'nin üzerinde hassasiyetle durduğu konulardan biri de hilâfettir. Hz. Muhammed'in vefatından sonra İslâm âleminde ilk ciddi ihtilaf olarak bilinen hilâfet meselesi Havâric, Mürcie ve Şîa gibi fırkaların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. İslâm düşünce tarihinde ayrışmalara sebebiyet verecek kadar mühim olan bu meselede, tartışmanın çıkış noktası, tarafları, tarafların görüşleri ve görüşlerini temellendirmede dayandıkları delillerin tespiti bu çalışmanın temel amacıdır. Ayrıca ünlü Mâtürîdî kelâmcısı Pezdevî'nin perspektifinden hilâfet meselesinin tespiti de Mâtürîdiyye'nin hilâfet görüşünü tespit ve temellendirme noktasında bu çalışmayı önemli kılan bir diğer husustur. Zira Mâtürîdiyye mezhebinin kurucusu olan Mâtürîdî, mezhebin temel prensiplerini belirlediği "Kitâbü't-Tevhîd" isimli eserinde hilâfet meselesine yer vermemiştir. İşte bu gerekçelerle araştırmaya değer bulduğumuz bu konuyu Pezdevî'nin "Usûlü'd-dîn" isimli eserinden hareketle, açıklayıcı ve zaman zaman karşılaştırmalı bir yöntem kullanmak suretiyle sunmaya çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Pezdevî, Hilâfet, Halife, İmam.

Gönderme Tarihi: 30/11/2020

Kabul Tarihi:29/12/2020

*Dr. Öğr. Üyesi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Van, Türkiye, fatmapnar1453@gmail.com

Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz:

PINAR, F., "Pezdevî'nin Hilâfet Teorisinin Temel Dayanakları", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, C. 7, S. 4., 2020, s. 2608-2634.

Basic Grounds of Al-Bazdawi's Caliphate Theory

Fatma Pınar*

ORCID:0000-0003-4316-0437

Abstract

Abu al-Yusr al-Bazdawi who is known as the imam of imams in Mawara' al-Nahr region is one of the significant Islamic scholars in the twelfth century. Caliphate is one of the issues that was addressed by Al-Bazdawi who has an important place in the development of Maturidiyya as a systematic sect by making many kalam issues understandable. Caliphate issue which is known as the first serious disputes in Islamic world after the death of Prophet Muhammad provided a basis for sects such as Kharijites, Murji'ah and Shia to emerge. This study mainly aims to detect the starting point of the dispute, its parties, the opinions of the parties and the evidence on which they based their opinions regarding this issue which is significant to cause separation in the history of Islamic thought. Furthermore, another aspect making this study significant is to detect and ground caliphate issue from the perspective of Maturiddiya theologian Al-Bazdawi along with the caliphate view of Maturiddiya because Maturidi who is the founder of Maturiddiya sect did not include caliphate in his work titled "Kitab al-Tawhid" in which he specified the basic principles of the sect. Therefore, we aimed to present this issue which we deemed necessary to study based on Al-Bazdawi's work titled "Usul al-Din" by employing a descriptive and sometimes comparative method.

Keywords: Bazdawi, Caliphate, Caliph, Imam.

Received Date: 30/11/2020

Accepted Date: 29/12/2020

*Assist.Professor, Yüzüncü Yıl University Faculty Of Letters, Department Of History, Van, Turkey,fatmapnar1453@gmail.com

You can refer to this article as follows:

PINAR, F., "Basic Grounds of Al-Bazdawi's Caliphate Theory", *Academic Journal of History and Idea*, V. 7, N. 4., 2020, P.2608-2634.

Основы теории халифата Пездеви

Резюме

Эбуль – юср Эль - Пездеви известный как главный Имам в Моверанахре , является одним из важных исламских ученых 12 го века. Важную роль сыграл Пездеви течения Матрудизм . Вопрос о халифате, который известен как первый серьезный конфликт в исламском мире после смерти Пророка Мухаммеда, подготовил почву для возникновения таких течений, как апостольские и шиитские. Основная цель этого исследования - определить отправную точку дебатов, стороны, взгляды сторон и доказательства, на которых они основаны, по этому вопросу, который настолько важен, чтобы вызвать расхождения в истории Ислама. Кроме того, определение вопроса о халифате с точки зрения известного теолога-матуридита Пездеви является еще одним важным вопросом в определении и обосновании взглядов на халифат Матуридий. Потому что Матруди, который является основателем течения Матрудизм, не включил вопрос о халифате в свой труд под названием «китабут-таухид», в котором он определил основные принципы мазхаба(течения). По этим причинам мы попытались представить этот предмет, который мы считаем достойным исследования, используя объяснительный, а иногда и сравнительный метод, основанный на работе Пездеви под названием «Усулю-д Дин».

Ключевые слова: Пездеви, халифат, халиф, имам

Получено: 30/11/2020

Принято: 29/12/2020

Giriş

İslam dünyasında etkili olan ve dinî düşünceye damgasını vuran zihniyetlerden biri de akıl, ictihad, nazar ve istidlale önem veren “Akılcı-hadarî zihniyet” olup, bu zihniyetin en önemli temsilcilerinden biri, İmâm Âzam Ebû Hanîfe’nin (ö. 150/767) din anlayışını teolojik, epistemolojik ve felsefi açıdan temellendiren Mâtürîdiyye mezhebidir.¹ Bu mezhebin gelişim sürecine katkı sağlayan önemli Mâtürîdî âlimlerden biri de hiç şüphesiz Ebü’l-Yüsr Muhammed el-Pezdevî (ö. 493/1100) olup, Mâverâünnehir bölgesinde imamların imamı olarak kabul görmüştür.² Pezdevî’nin ilmî otoritesinin bu derece saygınlık kazanmasında “Usûlü’-d-dîn”³ isimli eserinin katkısı büyüktür. O, bu eserinde tartışmalı ve anlaşılması güç birçok kelâmî meseleyi anlaşılır bir dille açıklamak suretiyle Mâtürîdiyye’nin sistemli bir mezhep olarak gelişmesinde ve literatürünün canlanıp zenginleşmesinde önemli rol oynamıştır.⁴ Pezdevî’nin ele aldığı ve önemli ölçüde katkı sunduğu kelâmî meselelerden biri de hilâfettir. Mâtürîdî’nin, kendi mezhebinin kelâmî esaslarını belirlediği “Kitâbü’t-Tevhîd” isimli eserinde hilâfet konusuna değinmemiş olması nedeniyle, Mâtürîdiyye’nin imâmet konusuna yaklaşımını ortaya koyması noktasında, Pezdevî’nin hilafet hakkındaki görüşlerinin tespiti önem arz etmektedir.⁵

Hilâfet İslâm âlimlerince Hz. Muhammed’e (s.a.v.) niyabeten din ve dünya işlerine yönelik olarak yapılan genel bir liderlik olarak tanımlanmıştır.⁶ Bununla birlikte halifenin ceza ve müeyyidelerin uygulanması, sınır güvenliğinin sağlanması, zekât ve vergilerin toplanması, cuma ve bayram namazlarının kılınması, ganimetlerin paylaşılması gibi dinî,

¹ Sönmez Kutlu, “Mâtürîdî Akılcılığı ve Günümüz Sorunlarını Çözmeye Katkısı”, *Makâlât*, C. 2, S. 1, 2009, s. 8-9.

² İbn Kutluboğa, *Tacu’t- Terâcim fî Tabakâti’l-Hanefiyye*, Bağdat 1962, s. 66.

³ “Usûlü’-d-dîn”, Pezdevî’nin kelâm ilmine dair yazmış olduğu eseri olup, doksan altı meseleden meydana gelmektedir. Bu eser klasik kelâm kitaplarının planına uygun olarak üç temel esas (usûl-i selâse) üzerine kurulmuştur. Eserin ilk bölümünde varlık ve bilgi bahislerine, son bölümünde ise imâmet konusuna yer verilmiştir (Bekir Topaloğlu, “Usûlü’-d-dîn”, *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, C. 42, TDV Yayınları, İstanbul 2012, s. 217).

⁴ Muhammed Aruçi, “Pezdevî, Ebü’l-Yüsr”, *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, C. 34, TDV Yayınları, İstanbul 2007, s. 266.

⁵ Selim Özarslan, *Pezdevî’nin Kelâmî Görüşleri*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2013, s. 31.

⁶ Abdüllatif el-Harputî, *Tenkîhu’l-Kelâm fî Akâidi Ehli’l-İslâm*, Necmi İstikbal Matbaası, İstanbul 1330, s. 123.

siyasî ve adlî işlerle ilgili görevleri belirlenmiş⁷ ve hilâfet meselesi halifenin bu fonksiyonları ile irtibatlandırılarak itikadî bir çerçevede ele alınmıştır.⁸

Bilindiği gibi hilâfet meselesi Hz. Muhammed'in vefatından sonra ümmetin hakkında ihtilafa düştükleri ilk mesele olup, sonraki dönemlerde Havâric, Mürcie ve Şîa gibi ilk dönem fırkalarının ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.⁹ Kuşkusuz hilâfet konusunda İslâm düşünce tarihinde ismi en çok zikredilen Şîa olmuştur. Hz. Muhammed'in vefatından sonra yerine damadı Hz. Ali'nin geçmesi gerektiğini söyleyen ve ilk başta küçük bir azınlık olan Şîa, ilerleyen süreçte imâmet meselesini akidevî bir konu haline dönüştürmüş ve artık büyük bir grubu temsil eder duruma gelmiştir.¹⁰ Şîa Hz. Ali'nin bizzat Hz. Muhammed tarafından halife tayin edildiğine ilişkin bir takım iddialarda bulunmuş ve bu iddialarında Sünnî muhaddislerin naklettikleri hadislerde geçen "Gadir-i Hum"¹¹ ve "Kırtas Olayı" gibi Hz. Muhammed döneminde yaşanan bir takım hadiseler ve bazı ayet ve hadislere dayanmıştır.¹² İşte ilk fırkaların ortaya çıkmasına sebebiyet verecek kadar mühim olan bu meselede tarafların temel dayanak noktalarının tespit edilmesi önem arz etmektedir. Bu nedenle bu çalışmada "Usûlü'd-dîn" isimli eserinden hareketle Pezdevî'nin hilafet hakkındaki görüşleri ve gerek kendi görüşlerini temellendirmede gerekse muhaliflerin görüşlerini çürütmede dayandığı delilleri tespit etmeye ve tespitlerimizi de açıklayıcı ve zaman zaman karşılaştırmalı bir yöntemle arz etmeye çalıştık.

1. Hz. Muhammed Sonrası Hilâfet Tartışmaları: Hz. Ebû Bekir'in Hilâfeti ve Nasla Halife Tayini

Daha önce de zikrettiğimiz gibi İslâm ümmeti içerisinde ilk büyük ihtilaf Hz. Muhammed'den sonra ümmetin başına geçecek halifenin tespitinde yaşanmıştır. Pezdevî bu

⁷ Sa'düddîn et-Teftâzânî, *Şerhu'l Akâid*, thk. Mustafa Merzukî, Dârü'l-Hüdâ, Cezayir 2000, s. 117; İmâmet konusu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ebü'l-Hasan el-Eş'arî [E], *el-İbâne an Usuli'd-Diyâne*, Dâr-u İbn Zeydün li't-tibâ'a ve'n-neşr ve't-tevzi, Beyrut (tarih yok), s. 71; Eş'arî, *el-Lüma fi'r-red alâ ehli'z-zeyğ ve'l-bid'a*, thk. Hammüde Zekî Gurabe, Beyrut 1953, s. 133; Ebû Hâmid el-Gazzâlî, *İhyâü ulûmi'd-dîn*, thk. Abdülaziz İzzeddin es-Sirvân, Dârü'l-kalem, Beyrut (tarih yok), 1:107; Ebü'l-Muîn en-Nesefî, *Kitâbü't-temhîd li kavâidi't-tevhîd*, thk. Muhammed Abdurrahman eş-Şâğûl, Mektebetü'l-Ezheriyye, Kahire 2006, s. 155; Nüreddin es-Sâbûnî, *el-Bidâye fi usûli'd-dîn*, thk. Fethullah Halîf, Dârü'l-Mârife, Beyrut 1969, s. 100; Harputî, *a.g.e.*, s. 124.

⁸ Fethi Kerim Kazanç, "Eş'arî Kelâmında Siyasal Otorite Kavramı", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C. 4, S. 1, 2004, s. 157-158.

⁹ Ebü'l Vefâ Teftâzânî [T], *Ana Konularıyla Kelâm*, (çev. Şerafettin Gölcük), Konya 2000, s. 37.

¹⁰ Mehmed Said Hatipoğlu, *Hilâfetin Kureyşiliği*, Kitâbiyât Yayınları, Ankara 2005, s. 65-66.

¹¹ Ethem Ruhi Fığlalı, "Gadir-i Hum", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, C. 13, TDV Yayınları, İstanbul 1996, s. 279.

¹² Ayrıntılı bilgi için bkz. Hasan Onat, "Şiîliğin Doğuşu Meselesi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 36, Ankara 1997, s. 83.

ihtilafa ilişkin olarak öncelikle Ehl-i sünnet'in görüşlerine yer vermiş ve onların hükümlerin yerine getirilmesi, zulmün yasaklanması, mazlumun haklarının korunması ve hükümlerin tebliğ edilmesinde Hz. Ebû Bekir'in Hz. Muhammed'in halifesi olduğu yönündeki kanaatlerini dile getirmiştir. Hemen akabinde ise Hz. Muhammed'den sonra halifeliğin Hz. Ali'nin hakkı olduğunu iddia eden görüş üzerinde durmuştur ki, bu görüş Râfîzîler'in¹³ tamamıyla, Kaderiyye ve Mu'tezile mensuplarının bir kısmına aittir. Pezdevî Kaderiyye ve Mu'tezile'nin çoğunluğu ile Mürcie ve Hâricîlerin de bu konuda Ehl-i sünnet ile hem fikir olduğunu da belirtmiş, bu genel açıklamanın ardından ise bu görüş sahiplerinin delillerine yer vermiştir.¹⁴

1.1. Râfîzîlerin Delilleri

Bilindiği gibi Şîa'nın tevhid, adl, ma'rufu emir, nübüvvet ve imâmetten ibaret olan beş esasından birisi "imâmet akîdesi" dir.¹⁵ Bu akîdeye göre ise hilâfet nasla ve vasiyetle sabittir.¹⁶ Şîa itikadî bir esas olarak benimsedikleri bu meselede görüşlerini temellendirmede birtakım delillere dayanmıştır. Pezdevî de "Râfîzîler" olarak isimlendirdiği bu kişilerin imamet konusunda birtakım hadislerle dayanarak, Hz. Ali'nin nasla halife tayin edildiğini iddia ettiklerini belirtmiştir. Pezdevî, onların şu delillerini dile getirmiştir:

*"Benim nazarımda sen Mûsâ'ya göre Hârûn makamundasın fakat benden sonra peygamber yoktur. Ben kimin mevlâsı isem Ali de onun mevlâsıdır."*¹⁷ Râfîzîler bu hadise dayanarak Hz. Ali'nin Hz. Muhammed'in peygamberlik dışındaki bir hususta ortağı olması gerektiğini çünkü Hz. Muhammed'in onu Hz. Mûsâ'ya nispetle Hz. Hârûn'a benzettiğini iddia etmiştir. Onlara göre Hz. Hârûn gerek nübüvvette gerekse velâyette Hz. Mûsâ'ya ortaktı

¹³ Râfîzî terimi, Şîa'da tarihinin erken dönemlerinden beri bilinmektedir. Emevîlere karşı başlatılan ancak başarısızlıkla sonuçlanan ve Emevîlerin yaklaşık on yıl sonra gerçekleşecek çöküşüne sebep olan Zeyd bin Ali'nin isyanından beri bu terim bilinmektedir. Bu isyan Şîa içerisinde Zeyd taraftarları ve İmâmiyye taraftarları arasında ciddi bir ayrışmaya sebep olmuştur. Burada İmâmiyye Zeyd'i terk etmekle itham edilmiştir. Sonraki süreçte Râfîzî terimi bir takım anlam değişikliğine uğramakla birlikte, İmâmiyye fırkası hakkında küçültücü bir lakap olarak kullanılmaya başlanmıştır. Râfîzî ismi ile İmâmiyye'nin Zeyd'i terk etmesinin yanı sıra, ilk iki halifeyi de kabul etmemesi yönündeki iki büyük günah hatırlatılmak istenmiştir (Etan Kohlberg, "The Term Râfida in Imâmî Shî'î Usage", *Journal of the American Oriental Society*, C. 99, 1979, s. 677).

¹⁴ Ebü'l-Yüsr el-Pezdevî, *Usûlü'd-dîn*, thk. Ahmed Hicâzî es-Sekkâ, Mektebetü'l-Ezheriyyetü't-Türas, Kahire 2003, s. 183.

¹⁵ Yusuf Ziya Yörükan, *İslâm Akaid Sisteminde Gelişmeler*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001, s. 31; Ayrıca bkz. Süleyman Çam ve Muhammed Sefâ Öngüç, "Mâtürîdîlikte İmâmet/Devlet Başkanlığı Anlayışı (Ebü'l-Yüsr el-Pezdevî ve Ebü'l-Muîn en-Nesefî Örneği)", *Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi*, C. 11, 2020, s. 645.

¹⁶ Ebü'l-Feth Abdülkerim eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, thk. Emîr Ali Mehna ve Ali Hasan Fa'ûr, Dârü'l-Ma'rife, Beyrut 1993, s. 169.

¹⁷ Ahmed bin Hanbel, *Müsned*, 17: 373.

ve şayet Hz. Ali'nin de nübüvvet dışındaki bir konuda Hz. Muhammed'e ortak olması gerekecekse, bu durumda onun Hz. Muhammed'in yerine geçmesi gerekmektedir.¹⁸ Onların bu hadis dışında delil olarak sundukları başka hadisler de vardır ve Pezdevî bunlardan bir diğerinin “*Ben kimin mevlâsıysam Ali de onun mevlâsıdır. Ya Rabbi! Ali'ye dost olana dost ol, onu seveni sev ve ona düşman olana düşman ol...*”¹⁹ manasındaki hadis olduğunu dile getirmiştir.²⁰ Onlara göre Hz. Muhammed, Hz. Ali'yi kendisinin dostu olduğu kişilere dost yapmıştır ve bu bilgi nübüvvet dışındaki bir hususta Hz. Ali'nin Hz. Muhammed'in yerine geçeceğine işaret etmektedir.

Burada Pezdevî, Râfizîlerin ma'kûl ve meşhur²¹ olmayan bu hadislere dayanarak Hz. Ali'de imamlık iddialarında bulunmalarının yanlış olduğunu ve bu durumda onların Hz. Muhammed'e yalan isnat ettiklerini belirtmekle yetinmiştir.²² Ancak Ehl-i sünnet'in hilâfet konusundaki temel argümanlarını irdelerken, onların bu delillerine ayrıntılı bir şekilde temas etmiştir. Biz de bu delilleri onun takip ettiği yöntem gereğince bu bölümde değil de Ehl-i sünnet'in görüşlerinin sunumunda aktarmayı uygun bulduk.

1.2. Ehl-i Sünnet'in Delilleri

Ehl-i sünnet âlimlerine göre Hz. Muhammed'den sonra hak imam Hz. Ebû Bekir'dir. Erkeklerden ilk İslâm'a giren ve Hz. Muhammed ile en çok vakit geçirmiş zat olan Hz. Ebû Bekir,²³ halkın isteği ve biatı ile yönetime gelmiştir.²⁴ O, Kureyşli olmakla birlikte ilmi, dini,

¹⁸ Pezdevî, *a.g.e.*, s. 183.

¹⁹ Taberânî, *Mu'cemu'l-Kebîr*, 4: 173; Râfizîler bu hadisin çıkış noktası olarak gösterdikleri ve kaynaklarda “Gadir-i Hum” olayı olarak geçen hadiseyi şöyle dile getirmiştir: Hz. Muhammed, Veda Haccı'ndan döndüğü esnada “*Ey Peygamber! Rabbinden sana indirileni tebliğ et. Şayet bunu yapmazsan O'nun elçiliğini yapmamış olursun*” (Mâide 5/67) mealindeki ayet nazil olmuştur. Bu sırada Hacc kafilisi Cuhfe yakınlarında “Gadir-i Hum” adı verilen yere gelmiştir. Burası yolların ayrıldığı ve kervanların konaklamasına elverişli bir yer olmamasına rağmen Hz. Muhammed, hemen ashâbı toplamış ve kızgın güneş altında Müslümanlara “*Ben kimin mevlâsı isem Ali de onun mevlâsıdır*” şeklinde hitap etmiştir (Onat, *a.g.m.*, s. 83).

²¹ Meşhur hadis, bir sahâbî ya da tevâtür sayısına ulaşamamış birkaç sahâbî yoluyla rivayet edilmiş ancak daha sonra, özellikle tâbiîn ve tebeu't-tâbiîn dönemlerinde yaygın bir şekilde kabul gören haberdir. Usulcülerin çoğunluğuna göre müstefiz/meşhur haber, haber-i vâhid kapsamında değerlendirilir. Ayrıca âhâd haberlerin bilgi değil zan ifade ettiği ve gereğince amel etmek gerektiği bilgisi genel kabul görmüştür ancak bu kategoride yer alan bütün haberler aynı sınıfta değerlendirilmemiştir (H. Yunus Apaydın, “Meşhur”, *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, C. 29, TDV Yayınları, Ankara 2004, s. 368, 371).

²² Pezdevî, *a.g.e.*, s. 184.

²³ Muhammed Avvâme, *İmamların Fikhî İhtilaflarında Hadislerin Rolü*, (çev. Mehmet H. Kırbasoğlu), Kayıhan Yayınları, İstanbul 1980, s. 82.

²⁴ Gazzâlî, gerek Hz. Ebû Bekir'in gerekse diğerlerinin imâmetinde Hz. Muhammed'e ait herhangi bir nasın bulunmadığını, şayet bulunsaydı bunun eyalete gönderdiği valiler ya da orduları yönetmesi için tayin ettiği komutanların bilindiği gibi bilineceğini dile getirmiştir. Bu mesele herkes tarafından bilindiğine göre bundan daha mühim olan hilâfet meselesinin bilinmemesi mümkün değildir.

takvâsı, dindeki tavizsiz tutumu, harp ve siyaset bilgisi gibi imâmette ihtiyaç duyulan tüm vasıfları kendinde barındırdığı için seçilmiştir.²⁵ Pezdevî, Ehl-i sünnet'in Hz. Ebû Bekir'in hilâfetinde ileri sürdükleri nakli delillerden birinin "...Yakında çok kuvvetli bir halkla savaşmaya çağrılacaksınız ya onlarla savaşacaksınız ya da onlar teslim olurlar. Şayet bu çağrıdan sonra çağrıldığınız şeye uyarsanız Allah size en iyi karşılığı verir..."²⁶ ayeti olduğunu dile getirmiştir. Pezdevî, İbn Abbas'tan gelen rivayette ve çoğu tefsirde ayetteki güçlü kuvvetli bir milletten kastedilenin dinden dönen Benî Hanîfe olduğunu beyan etmiştir. Hz. Ebû Bekir, Hz. Muhammed'in ashâbı ile beraber savaşa çıkmıştır ve bu savaşı emreden bizzat Hz. Ebû Bekir olmuştur. Bunun üzerine Allah emrine itaat ederek onunla savaşa katılanları mükafatlandırmış, emrine uymayarak savaştan geri kalanları ise cezalandıracağını beyan etmiştir. Dolayısıyla bu ayet Hz. Ebû Bekir'in hak halife olduğunu haber vermektedir.²⁷ Ancak Ehl-i sünnet'in Hz. Muhammed'den sonra Hz. Ebû Bekir'in halifeliğinin hak olduğunu delillendirmeye çalıştıkları bu ayeti Râfizîler farklı şekilde değerlendirmiştir. Nitekim onlara göre bu ayet Muâviye ve taraftarları hakkında nazil olmuştur. Ayrıca bu ayetle ilgili olarak Râfizîler daha farklı iddialarda da bulunmuştur.²⁸

Pezdevî İbn Abbas'tan rivayet edilen bilgi doğrultusunda ilgili ayette Râfizîlerin iddia ettiği gibi kastedilenin Muâviye olmadığını ve bunun Rafizîlerin yalanından ibaret olduğunu beyan etmiştir. Zira Ehl-i sünnet'ten hiç kimse bu bilgiyi dile getirmemiştir. Bu ayette kastedilen kâfirler ile savaşmaktır ancak Muâviye ve taraftarları Müslümandır.²⁹ Pezdevî bu

Önceden biliniyordu fakat sonradan unutuldu diye de düşünemeyiz. Çünkü bilinen vali ve komutanlar unutulmadıysa ondan daha mühim olan bu mesele de unutulmazdı (Gazzâlî, *a.g.e.*, 1: 107).

²⁵ Neseî, *a.g.e.*, s. 157; Sâbûnî, *a.g.e.*, s. 101-102.

²⁶ Fetih, 48/16; Eş'arî ve Neseî de Pezdevî'nin Hz. Ebû Bekir'in imametinin sahihliğine işaret ettiğini belirttiği bu ayette savaşa çağırana itaat edilmenin farz olduğunun vurgulandığı, savaşa çağıranın ise Hz. Ebû Bekir olduğunu, dolayısıyla ayetin onun imametinin sahihliğine işaret ettiğini belirtmiştir (Eş'arî, *a.g.e.*, s. 134; Neseî, *a.g.e.*, s. 158).

²⁷ Pezdevî, *a.g.e.*, s. 184; Bilindiği gibi Hz. Muhammed'den sonra İslâm'ın ilk halifesi olan Hz. Ebû Bekir İslâm'a davet edildiğinde hiç tökezlememiş, tereddüt etmemiştir. Birçok kez gerek canı ve gerekse malı ile ölünceye kadar Hz. Muhammed'in yanında olup, onu koruyup kollamış ve savaşa çağrıldığında asla geri durmamıştır (İbn Kayyim el-Cevziyye, *el-Fevâid*, thk. Muhammed Aziz Şems, Dârü'l-Âlemi'l-Fevâid, Mekke (tarih yok), s. 104-105).

²⁸ Ayrıca Pezdevî, söz konusu ayette kastedilenlerin Farslar ve Bizanslılar olduğu yönünde bir rivayeti de dile getirmiştir. Câbir bin Abdullah'tan gelen rivayete göre ise bu ayet Sakif ve Hevazin kabileleri hakkında Huneyn gününde inmiştir ancak ona göre bu görüş isabetli değildir (Pezdevî, *a.g.e.*, s. 184); Eş'arî ayette kastedilenin İranlılar, Bizanslılar ya da Yemâme halkı olmasını kabullenmemiz durumunda da yine Hz. Ebû Bekir'in Kur'ân'da sözü edilen davetçi yani halife olduğuna delâlet ettiğini beyan etmiştir. Zira o, Bizans, Yemâme halkı ve İranlılar ile savaşmıştır (Eş'arî, *a.g.e.*, s. 135).

²⁹ Pezdevî, kelâm ilminde tartışmalı konulardan biri olan büyük günah meselesi hakkında şunları beyan etmiştir: Bir Müslüman'ın bir diğeri ile savaşması küfrü gerektirmez. Çünkü Allah bir Müslüman ile zulüm olarak savaşan bir Müslüman'ı mümin olarak isimlendirmiştir. Bunun delili ise şu ayettir: "Şayet müminlerden iki grup birbiri ile savaşırsa aralarını düzeltiniz şayet biri diğerine saldırırsa saldıranlarla Allah'ın buyruğuna dönünceye kadar savaşınız..." (Hucurât 49/9). Bu ayette birbirleri ile savaşan Müslümanlar mümin olarak

kanaatinin ardından onların hadislere dayanarak Hz. Muhammed'in, Hz. Ali'yi vâsi tayin ettiği yönündeki rivayetlerini de değerlendirmiş ve onların bu görüşünün güvenilir olan râvilerden hiçbirinin rivayet etmemiş olması gerekçesiyle yanlış olduğunu beyan etmiştir. Ona göre bütün bunlar Râfizîlerin kuruntularıdır ve onların zayıf yönlerine işaret etmektedir.³⁰ Ardından Pezdevî Ehl-i sünnet'in imâmet konusundaki diğer bir delilini zikretmiştir.

Bu delil ise Hz. Muhammed'in vefat etmeden önce Hz. Ebû Bekir'i imametle görevlendirmiş olmasıdır. Bilindiği gibi namaza çıkamayacak kadar rahatsızlanan Hz. Muhammed namazı Hz. Ebû Bekir'in kıldırmasını istemiş ve durumu düzelince mescide giderek, namaz kıldırılmakta olan Hz. Ebû Bekir'in yanında namaza durmuştur.³¹ Pezdevî'ye göre bu durum gerek din işinde gerekse dünya işinde Hz. Ebû Bekir'i kendi yerine geçirmesi anlamına gelmektedir.³²

Ehl-i sünnet'in Hz. Ebû Bekir'in hilâfeti konusundaki bir diğer delili ise icmâdır.³³ Nitekim Hz. Ebû Bekir hilâfetin tüm şartlarını kendinde toplamış, ashaba karşı üstünlüğü bilinen bir şahıstı. Bu özelliklerinden dolayı ashâb onun hilâfetine icmâ etmiştir. Onların ittifakı Hz. Ebû Bekir'in imametinin delilidir.³⁴ Sahâbîler Hz. Ebû Bekir'in hilafetinde icmâ etmiştir. Ona ilk olarak Hz. Ömer, ardından Ebû Ubeyde bin el-Cerrâh³⁵ ve sonrasında bütün sahâbîler biat etmiştir. İşte sahâbîlerin bu şekildeki icmâları bir delildir. Ancak Ehl-i sünnet'in bu delili muhalifleri tarafından Hz. Ali'nin Hz. Ebû Bekir'e biat etmediği iddiası ile çürütülmeye çalışılmıştır. Ancak Hz. Ali, Hz. Fâtıma'nın vefatına kadar gizli olarak, vefatından sonra da açık bir şekilde Hz. Ebû Bekir'e biat etmiştir. Hz. Ali'nin ona biatının

isimlendirilmiştir. Ayrıca Hz. Ali bu müminler hakkında küfür hükümlerini uygulamamış, esir muamelesi yapmamış ve mallarını ganimet olarak almamıştır (Pezdevî, *a.g.e.*, s. 184).

³⁰ Pezdevî, *a.g.e.*, s. 185.

³¹ Mustafa Fayda, "Ebû Bekir", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, C. 10, TDV Yayınları, İstanbul 1994, s. 103.

³² Pezdevî, *a.g.e.*, s. 186; Hz. Muhammed'in Hz. Ebû Bekir'i namaz imamlığına tayin etmesi, onun devlet başkanlığının nasla sabit olduğu şeklinde anlaşılmalıdır. Nitekim bazıları Hz. Muhammed'in Hz. Ebû Bekir'i nasla imam tayin ettiği iddiasında bulunmuştur (Eş'arî (E), *a.g.e.*, s. 72). Onun imâmeti nasla sabit olsaydı, Hz. Ebû Bekir "Benî Sâide" adı verilen yerde Hz. Ömer'e biat etmek için ondan elini kendisine uzatmasını istemezdi. Şayet Hz. Muhammed bu iş için Hz. Ebû Bekir'i tayin etmiş olsaydı, o vazifesini bilir ve Hz. Ömer'e biat talebinde bulunmazdı (Eş'arî, *a.g.e.*, s. 136).

³³ Eş'arî [E], *a.g.e.*, s. 72.

³⁴ Sâbûnî'ye göre Hz. Ebû Bekir'in hilâfetine ümmetin icmâ etmesi, aynı zamanda Hz. Muhammed'in Hz. Ali'nin imâmetini açıkça izhar ettiğini iddia eden kimselerin de görüşünü temelsiz kılmıştır. Ayrıca onların görüşünü temelsiz kılan bir diğer husus da Hz. Ali'nin birçok sahâbînin önünde Hz. Ebû Bekir'e biat etmiş olmasıdır (Sâbûnî, *a.g.e.*, s. 102).

³⁵ Hz. Muhammed'in vefatı üzerine içlerine Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in de bulunduğu bazı sahâbîler Ebû Ubeyde bin el-Cerrâh'a halife olarak biat etmek istemiştir. Ancak Ebû Ubeyde bu teklifi, bu göreve Hz. Ebû Bekir'in lâyık olduğu gerekçesiyle kabul etmemiştir. Hz. Ebû Bekir döneminde ilk zamanlar devletin maliye işlerini yürütmüş, Hz. Ömer döneminde ise Suriye'de fethedilen yerleri Hz. Ömer'in valisi olarak idare etmiştir (Ahmet Önkal, "Ebû Übeyde bin Cerrâh", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, C. 10, TDV Yayınları, İstanbul 1994, s. 249).

delili ise onun “Hz. Muhammed senden dinimiz için razı olmuşken, biz senden dünyamız için razı olmayalım mı?” sözüdür.³⁶ Pezdevî burada Hz. Ebu Bekir’in hilâfet ile görevlendirildiğinde göstermiş olduğu tavra da dikkat çekmiştir.

Nitekim Hz. Ebû Bekir kendisine halifelik verildiğinde “Beni affediniz, beni affediniz, ben sizin hayırlınız değilim” diye sahâbîlerden affını istemiştir. Hilâfet akdinde en hayırlısı, en niteliklisi olma şartı vardır. Hz. Ebû Bekir kendisini ümmetin en faziletlisi olarak görmemiştir. Burada onun af talebi de hilâfet akdinin sıhhatine delildir. Çünkü aftan akdin daha önce gerçekleşmiş olması koşulunda bahsedilebilir. Ayrıca Hz. Ebû Bekir’in kendisini ashabın hayırlısı olarak görmemesi ise onun ümmetin en hayırlısı oluşunun delilidir. Çünkü insanların en hayırlı olanı kendisini diğerlerinden üstün görmeyendir.³⁷

Pezdevî’nin Hz. Muhammed’in Hz. Ali’yi nas ile halife tayin ettiği yönündeki iddiaları, sahâbînin icmânının bu yönde olmadığı ve güvenilir râvilerin haberlerinin bu görüşü desteklemediği gerekçesi ile doğru bulmadığı görülmektedir. Pezdevî’ye göre Hz. Ali nas ile halife tayin edilseydi sahâbîler bu emre kesin itaat ederlerdi. Bunun delili şudur ki, Medineli Ensar Sa’d bin Ubâde’nin (ö. 14/635 [?]) emir olmasını arzu etmiş ve “Sizden bir emir, bizden de bir emir olsun” dediklerinde Hz. Ebû Bekir şöyle söylemiştir. “Hz. Muhammed’den şu sözü işittim: *İmamlar Kureyştendir.*”³⁸ Şayet Hz. Ali’nin halife olması yönünde bir nas olsaydı Ensar Sa’d bin Ubâde’nin emir olması talebinde bulunmazdı. Onların bu talepleri sahâbîlerin iddia edilen böyle bir nistan haberdar olmadıklarının delilidir. “*Siz insanlar için gönderilen hayırlı bir ümmetsiniz*”³⁹ ayetinin gereği olarak, böyle bir nasın bulunması durumunda ümmetin bu emrin hilafına icmâ etmeleri asla düşünülemez.⁴⁰ Pezdevî ayrıca Hz. Ali’nin Hz. Muhammed’in delâleti yoluyla halife tayin edildiği yönündeki iddiaya da yer vermiştir.

Pezdevî, Râfîzîlerin bu iddialarına şayet “*Sen benim nazarımda Hârûn gibisin fakat benden sonra peygamber yoktur. Ben kimin mevlâsıysam Ali de onun mevlâsıdır*”⁴¹ şeklindeki hadisleri delil getirirlerse, bu hadisin Hz. Ali’nin halife olacağına delâlet etmeyeceğini söyler.

³⁶ Pezdevî, *a.g.e.*, s. 186.

³⁷ Pezdevî, *a.g.e.*, s. 186.

³⁸ Ahmed bin Hanbel, *Müsned*, 33: 21.

³⁹ Âli İmrân 3/110.

⁴⁰ Pezdevî, *a.g.e.*, s. 186-187; Gazzâlî, Hz. Ebû Bekir’in imametinin sahâbîlerin isteği ve biatleriyle gerçekleştiğini, bu nedenle Hz. Muhammed’in Hz. Ali’yi açık bir şekilde imâmete tayin ettiğini iddia etmenin, sahâbîleri Hz. Muhammed’e muhalefet etmekle suçlamak anlamına geldiğini bildirmiştir. Ona göre bu iddia ise ancak Râfîzîler’den çıkar. Çünkü Ehl-i sünnet’in itikâdı tüm sahâbîleri tezkiye etmek ve övmektir (Gazzâlî, *a.g.e.*, 1: 107).

⁴¹ Ahmed bin Hanbel, *Müsned*, 17: 373.

Çünkü işlerin geneli açısından düşünüldüğünde Hz. Ali her işte Hz. Muhammed'e, Hz. Mûsâ'ya göre Hz. Hârûn pozisyonunda olmadığı bilinmektedir. Hz. Ali'nin burada Hz. Hârûn pozisyonunda olması, onun sahâbîler ile birlikte gazveye katıldığı zaman sahâbîyi kontrolü ve onlara yardım etmesidir. Çünkü Hz. Hârûn da Tûr Dağına çıktığı zaman ümmetin işleri ile meşgul olmuştur.⁴² Pezdevî burada Hz. Muhammed'in bu hadisi hangi olay üzerine söylediğine de özellikle dikkat çekmiştir.

Nitekim Hz. Muhammed bir gazveye katıldığında yerine İbn Ümmü Mektûm'u (ö. 15/636) ya da Hz. Osman'ı bırakırdı. Bunların dışında vekil olarak tayin ettikleri de olurdu. Bazıları Hz. Muhammed'in Hz. Ali'yi kendi yerine hiç vekil bırakmadığını söylemek suretiyle fitne çıkarmaya çalışmıştır. Bu durumu öğrenen Hz. Muhammed ise Hz. Ali'yi yerine vekil tayin etmiş ve ardından da bu hadisi zikretmiştir.⁴³

Pezdevî, Râfîzîlerin "*Ben kimin mevlâsıysam Ali de onun mevlâsıdır*"⁴⁴ hadisinin onların iddialarını destekler mahiyette olmadığını şöyle izah etmiştir: "Mevlâ" ve "sâhip" kelimeleri "yardımcı" anlamındadır. Örneğin, "*Kâfirlerin ise sahibi yoktur*"⁴⁵ ayetinde geçen "mevlâ" kelimesinden kasıt "dost", "yardımcı" dır. Yine "*Şayet ikiniz de tövbe eder, günah işlemekten vazgeçerek Allah'a itaat ederseniz isabetli olur. Kalplerinizde, kafalarınızda tövbeyi gerektiren bir hata işlenmiştir. Şayet Peygamber'e karşı birbirinize destek olursanız, bilin ki, Allah onun koruyucusu ve yardımcısıdır. Bu yardımla birlikte Cebrâil, sâlihler ve melekler de ona destek olurlar*"⁴⁶ ayeti de mevlânın dost anlamında olduğunu delillendiriyor. Ayrıca "mevlâ" kelimesi "âzâd eden" ve "âzâd edilen" manasına da işaret ediyor. Ancak burada ne köle âzâd eden ne de âzâd edilen köle yoktur. Burada kastedilen dost anlamında mevlâdır ve hilâfete delâlet etmemektedir.⁴⁷ Pezdevî burada dilin kullanım kurallarından hareketle Râfîzîlerin iddialarının yanlışlığına dikkat çekmek istemiştir.

Ayrıca o Râfîzîlerin bu iddialarına, Hz. Muhammed'in namaz imamlığına Hz. Ebû Bekir'i tayin ettiği yönündeki delille karşı çıkmıştır. Nitekim Hz. Muhammed'in ona küçük imameti yani namaz imamlığını vermesi, böylece sahâbîlere nazaran bir öncelik atfetmesi, büyük imameti vermesine de bir delil teşkil eder.⁴⁸ Bilindiği gibi Pezdevî'nin burada Hz. Ebû

⁴² Pezdevî, *a.g.e.*, s. 187.

⁴³ Pezdevî, *a.g.e.*, s. 188.

⁴⁴ Ahmed bin Hanbel, Müsned, 17: 373.

⁴⁵ Muhammed 47/11.

⁴⁶ Tahrîm 66/4.

⁴⁷ Pezdevî, *a.g.e.*, s. 188.

⁴⁸ Pezdevî, *a.g.e.*, s. 187; Nesefî'ye göre Hz. Ebû Bekir'in Kureyşli olması yanında ilmi, takvası, derin siyasî bilgisi gibi birtakım meziyetlerine ilaveten, sahâbîler onun imâmetinde şu iki husustan

Bekir'in hilâfetinin sahihliğini ispatlama da başvurduğu aklî delil aslında daha önce de zikrettiğimiz gibi Ehl-i sünnet'in bu konudaki görüşlerini temellendirmede kullandıkları temel argümanlarından biridir.

Pezdevî'nin sunduğu bu bilgiler doğrultusunda anlıyoruz ki, Hz. Muhammed'den sonra yaşanan hilâfet tartışmaları, zaten Râfizîlerin Hz. Muhammed'in Hz. Ali'yi nasla halife tayin ettiğine ilişkin iddialarını temelsiz kılmaktadır. Şayet Hz. Muhammed'in onu hilâfete tayin ettiği iddiası doğru olsaydı, ümmet bunun üzerinde birleşir ve Hz. Ebû Bekir'e biat etmezlerdi. Sahâbîler bu durumdan habersiz olduklarına göre Hz. Muhammed'in bu konuda herhangi bir tercihte bulunmadığı hakikati ortaya çıkmaktadır. Râfizîlerin bu yanlış değerlendirmeleri öyle anlaşılıyor ki, onların kendi görüşlerini temellendirmek için hadisleri yanlış yorumlamalarından kaynaklanmaktadır. Ayrıca onların Hz. Muhammed döneminde yaşanan her olayı Hz. Ali'nin imâmetine delil teşkil edecek şekilde yorumlarken, diğer bazı hakikatleri görmezden geldikleri de anlaşılıyor. Örneğin Râfizîler Hz. Ali'nin faziletlerinin dile getirildiği her bir sözü gündemde tutarken Hz. Ebû Bekir'in faziletine, üstün meziyetlerine işaret eden olaylar ve Hz. Muhammed'in onun hakkındaki övgülerini görmezden gelmiştir. Burada Hz. Muhammed'den sonraki hilâfet tartışmalarında sorun onların meselelere yaklaşımındaki sübjektif tutumlarından kaynaklanıyor gibi görünmektedir.

Pezdevî'nin burada kendi görüşünü temellendirmede şu yöntemi takip ettiğini söyleyebiliriz: Öncelikle bu tartışmada tarafların kimler olduğunu ve görüşlerini birkaç cümle ile özetlemiş, ardından muhaliflerin delillerini teferruatına girmeksizin sıralamıştır. Ehl-i sünnet'in görüşlerini ve delillerini sunduğu bölümde ise muhaliflerin bu delillerini de irdelenmiş ve gerek aklî gerekse naklî deliller ile bu iddiaları çürütmeye çalışmıştır. Onun bir sonrakinde bir öncekine göre biraz daha etraflıca ele almak suretiyle delilleri ara ara tekrarladığı da görülmektedir.

Pezdevî, Hz. Ebû Bekir'in hilâfetine ilişkin görüşlerinin bir kısmına da dört büyük halifenin derecelendirilmesi mevzusunda yer vermiştir. Bu nedenle biz de onun bu tespitlerine ileride ilgili bölümde yer vermeyi uygun bulduk.

dolayı icmâ ettiler: Birincisi Hz. Muhammed'in dinin en büyük rüknü olan namazın kaldırılması vazifesini Hz. Ebû Bekir'e vermesidir. İkincisi ise dokuzuncu sene hacca gitmediğinde, insanlarla hacca gitme vazifesini yine Hz. Ebû Bekir'e vermiş olmasıdır (Nesefî, *a.g.e.*, s. 157).

2. Hz. Ömer'in Hilâfeti

Ehl-i sünnet'e göre ümmetin Hz. Ebû Bekir'in imâmetinde ittifak etmesi, Hz. Ömer'in hilâfedinin de sahilliğine işaret eder. Çünkü Hz. Ebû Bekir'in bizzat kendisi Hz. Ömer'i hilâfet makamına tayin etmiştir.⁴⁹ Pezdevî de Ehl-i sünnet'in bu delili üzerinde durmuş, Hz. Ömer'in hilâfedinin, onu halife olarak tayin edenin Hz. Ebû Bekir olması ve ümmetin bu görüşte icmâ etmesi nedeniyle sabit olduğunu belirtmiştir. Pezdevî burada bazılarının sert ve katı kalpli olması gerekçesiyle Hz. Ömer'in seçilmesini hoş karşılamadıklarını, ancak Hz. Ebû Bekir'in onlara içlerinde en hayırlısının Hz. Ömer olduğunu hatırlatmak suretiyle susturduğunu da dile getirmiştir.⁵⁰

3. Hz. Osman'ın Hilâfeti

Hz. Osman'ın imâmeti Hz. Ömer'in belirlediği şûra akdiyle olmuştur.⁵¹ Pezdevî'ye göre Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in halifeliğinin sahilliği sabit olduğunda Hz. Osman'ın da halifeliği sabit olur. Ölümü yaklaşan Hz. Ömer içlerinde Hz. Osman, Hz. Ali ve Abdurrahmân b. Avf'ın (ö. 32/652)⁵² bulunduğu beş sahâbî seçmiştir. Bunlar arasında herhangi bir tercih yapmamış, hilafeti onlara bırakmıştır. Hz. Ömer'in vefatının hemen akabinde bunlardan ikisi halifelik isteğinden vazgeçmiş ve böylece geriye sadece Hz. Osman, Hz. Ali ve Abdurrahman bin Avf kalmış, sonra Abdurrahman bin Avf da çekilmiş ve geri kalan iki isim arasında tercih yapma vazifesinin kendisine verilmesini talep ederek Hz. Osman'ı halife tayin etmiştir.⁵³ Burada Pezdevî beş kişilik bir şûradan bahsederken kaynaklarda bu şûranın altı kişi olduğu

⁴⁹ Eş'arî [E], *a.g.e.*, s. 73; Sâbûnî bu konuda şunları dile getirmiştir: Hz. Ebû Bekir vefatının yaklaştığını anlaması üzerine Hz. Osman'ı yanına çağırmıştır. Hz. Ömer'i halife tayin ettiğine ilişkin mektubu ona yazdırmış ve akabinde bu mektubu mühürleyerek Medinelilere göndermiştir. Hz. Ebû Bekir onlardan mektubun içinde yazılı olan zata itaat etmelerini istemiş ve onun bu isteği üzerine ümmet Hz. Ömer'e biat etmiştir (Sâbûnî, *a.g.e.*, s. 102).

⁵⁰ Pezdevî, *a.g.e.*, s. 189.

⁵¹ Eş'arî [E], *a.g.e.*, s. 73; Neseî, *a.g.e.*, s. 160; Tefâtânî, *a.g.e.*, s. 120.

⁵² Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Avf el-Kureşî ez-Zührî, Hz. Muhammed'e ilk iman eden ve cennetle müjdelenmiş on sahâbîden biridir. Hz. Muhammed ile beraber bütün savaflara katılmıştır. Uhud'da yirmiden fazla yara aldığı ve ayağındaki yaralar nedeniyle topal kaldığı rivayet edilmiştir. Tebuk Seferi'nde imamlık ettiği bir namaza Hz. Muhammed de katılmış ve böylece o da Hz. Ebû Bekir gibi Hz. Muhammed'e imamlık yapmıştır. Hz. Ebû Bekir'in halifeliği döneminde ona müsteşarlık yapmış, Mecûsî bir köle tarafından hançerlenmesinin ardından Hz. Ömer ona imamlık vazifesi vermiş ve onu halifeyi belirlemek üzere tayin ettiği altı kişilik şûraya da dahil etmiştir (Ahmet Önkâl, "Abdurrahman b. Avf", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, C. 1, TDV Yayınları, İstanbul 1988, s. 157).

⁵³ Pezdevî, *a.g.e.*, s. 189; Abdurrahman bin Avf adaylıktan çekilerek halifeyi bizzat tayin etme yetkisini üzerine aldıktan sonra şûra üyeleriyle ayrı ayrı görüşmüştür. O, üç gün süreyle geceli gündüzlü, hiç uyumadan ordu kumandanlarıyla, eşrafla, kadın ve erkek Medine halkıyla ve dışarıdan gelenlerle açık veya gizlice görüşerek bir çeşit "kamuoyu yoklaması" yaptıktan sonra Osman b. Affân'ı halife tayin etmiştir (Önkâl, "a.g.m.", s. 157).

bilgisi verilmektedir.⁵⁴ Muhtemelen Pezdevî, Talha b. Ubeydullah'ın (ö. 36/656) seçim esnasında Medine dışında olduğunu ifade eden rivayetleri dikkate almıştır.

4. Hz. Ali'nin Hilâfeti

Hz. Ali'nin hilafeti tartışmaları, onun Hz. Ebû Bekir'den hemen sonra iş başına gelmesi gerektiği iddiasında olan Şîa'yı Sünnî anlayıştan ayıran temel meseledir.⁵⁵ Kaynaklarda Hz. Osman'ın şehit edilmesinden sonra bir süre başkanlık yapmak için kimin ileri çıkacağına beklendiği ve Mısırlıların Hz. Ali'nin halifeliğinde ısrar ettiği ancak onun bundan kaçındığı bildirilmiştir. Bunun akabinde ise Medineli halkın görüşlerinin alındığı ve onların Hz. Ali'de ısrar etmesi üzerine, Hz. Ali'nin kendisine biat edilmesini kabul ettiği bilgisi verilmektedir.⁵⁶ Pezdevî de, Hz. Ali'nin Hz. Ömer'in tercihi ve ümmetin icmâ ile hilâfete geldiğine dikkat çekmiştir. Pezdevî'ye göre onların hilâfetlerinin delili Hz. Muhammed'in "*Benden sonra hilâfet otuz senedir. Ondan sonrası ise meliklik dönemidir*"⁵⁷ manasındaki hadisleridir.⁵⁸ Nitekim Hz. Ebû Bekir'in hilafeti iki buçuk, Hz. Ömer'in yaklaşık dokuz, Hz. Osman'ın on iki, Hz. Ali'nin ise altı yıldır.⁵⁹

Pezdevî'nin dile getirdiği bu bilgiler ışığında dört büyük halifenin hilâfetlerinin delilleri hakkında şunları söyleyebiliriz: Hz. Ömer, halifeliğinin sabit oluşunun delillerini daha önce sunduğumuz Hz. Ebû Bekir'in tercihi ile halife olmuştur. Ayrıca bir başka delil ise ümmetin onun hilâfetinde icmâ etmesidir. Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in halifeliğinin sabit olması, Hz.

⁵⁴ Sâbûnî, *a.g.e.*, s. 103; Ömer Nasuhi Bilmen, *İslâm Akaidi*, Semerkand Yayınları, İstanbul 2017, s. 30; Sâbûnî, Hz. Ömer'in, şehit edilmeden önce hilâfet seçimini kendi belirlediği alt kişilik heyete havale ettiğini söyleyerek, bu isimler arasında şunları zikretmiştir: Hz. Osman, Hz. Ali, Abdurrahman bin Avf, Talha, Zübeyr, Sa'd bin Ebû Vakkâs. Şûra ehlinin beşi halife tayinini altıncı üye olan Abdurrahman bin Avf'a bırakarak onun vereceği hükme rıza göstermiş, neticede o da Hz. Osman'ı tercih etmiştir (Sâbûnî, *a.g.e.*, s. 103).

⁵⁵ Teftâzânî, *a.g.e.*, s. 118.

⁵⁶ Ebû'l-Hasan en-Nedvî, *Ali el-Murtazâ*, Dârü'l-Kalem, Beyrut 1989, s. 139.

⁵⁷ Ebû Dâvûd, Kitâbü's-Sünne, 39, Hadis no: 4647; Bu hadise dayanarak otuz yıl süren Râşid halifeler döneminden sonra İslâm ümmetinin imamsız kaldığını iddia edenler olmuştur. Bu iddialara yönelik olarak Teftâzânî şunları dile getirmiştir: Bu hadiste işaret edilen otuz yıl devam eden halifelik kâmil halifeliktir. Ayrıca otuz seneden sonra hilâfet döneminin bittiği, bununla birlikte imâmet döneminin başladığı anlaşılmaktadır. Zira imâmet hilâfetten daha umumidir (Teftâzânî, *a.g.e.*, s. 118).

⁵⁸ Hilâfetin otuz yıl süreceği ve sonrasında saltanata dönüşeceği yolundaki bu hadisten hareketle bazı Sünnî âlimler Hz. Hasan'ı Hulefâ-yi Râşid'i'nin beşincisi olarak zikretmiştir. Hz. Ali'nin vefatından (40/661) hilâfeti Muâviye b. Ebû Süfyân'a bıraktığı güne kadar (25 Rebülevvel 41/29 Temmuz 661) geçen süre Hz. Hasan'ın dönemidir. Nitekim Muâviye'nin, halifeliğini resmî olarak Hz. Ali'nin vefatının ardından açıkladığı şekilde rivayetler bulunsa da Ehl-i sünnet'e göre onun halifeliği Hz. Hasan'ın kendisine biatından sonra geçerlilik kazanmıştır. Bununla birlikte Hulefâ-yi Râşid'in sayısı, özellikle Sünnî İslâm dünyasında "dört halife" denilerek dört rakamıyla sınırlandırılmıştır (Mustafa Fayda, "Hulefâ-yi Râşidîn", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, C. 18, TDV Yayınları, İstanbul 1998, s. 324).

⁵⁹ Pezdevî, *a.g.e.*, s. 190.

Osman'ın da halifeliğinin sahihliğine delâlet eder. Çünkü Hz. Osman Hz. Ömer'in tayin ettiği şûra ile seçilmiştir. Hz. Ali'ye gelince, onun halifeliğinin sahihliği de ümmetin icmâ ve Hz. Ömer'in tercihi ile yönetime gelmesidir. Öyle anlaşılıyor ki Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali'nin hilâfeti, meşruluğunu bir şekilde Hz. Ebû Bekir'in hilâfetine meşruluğundan almaktadır.

5. Dört Büyük Halifenin Üstünlük Derecesi

Ehl-i sünnet düşüncesinde sahâbîlerin üstün derecesi hilâfetteki sıralamalarına göredir.⁶⁰ Pezdevî de onların bu görüşünü dile getirmiş ve Ehl-i sünnet'in tamamının Hz. Muhammed ve diğer bütün peygamberlerden sonra insanların en faziletli olanlarının sırasıyla Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali olduğunda hemfikir olduğunu beyan etmiştir. O, bu konuda Ehl-i sünnet ile diğer kelâm fırkaları arasındaki ihtilafa da dikkat çekmiş ve Kaderiyye, Mu'tezile ve Râfizîlere göre bu dört halife arasında en faziletli olanının Hz. Ali olduğunu belirtmiştir.⁶¹

Pezdevî, onların bu konudaki delillerinin daha önce de zikrettiği gibi Hz. Muhammed'in Hz. Mûsâ'ya nispetle Hz. Hârûn gibi Hz. Ali'yi kendine nispet ettiği hadisi olduğunu beyan etmiştir. Ayrıca onların görüşlerine dayanak olarak "*Ben ilmin şehriyim, Ali ise onun kapısıdır*"⁶² manasındaki hadisi öne sürdüklerini de dile getirmiştir. Onlara göre Hz. Ali sahâbîler arasında âlim olmakla bilinen, ince meselelerde isabetli görüşler ortaya koyan gerek soy gerekse cesaretle dört halifenin en üstünüdür. Onların Hz. Ali'nin soy bakımından üstün olduğu iddialarının dayanağı ise şu hadistir:

*"Allah Arap olanları diğerleri arasından, Kureyş kabilesini diğer Arapların arasından, Benî Hâşim'i Kureyş'in içinden, beni ise Benî Hâşim'in içinden seçti. Ben insanların en faziletlisiyim."*⁶³ Hz. Ali ise halifeler arasında soy bakımından Hz. Muhammed'e en yakın olanıdır.⁶⁴ Pezdevî, Hz. Ali'nin fazilette üstünlüğüne ispat cihetinde sunulan bu delilleri

⁶⁰ Gazzâlî, *a.g.e.*, 1: 107; Sâbûnî, *a.g.e.*, s. 104.

⁶¹ Pezdevî, *a.g.e.*, s. 199.

⁶² Taberanî, *Mu'cemu'l-Kebîr*, 11: 65.

⁶³ İbn Sa'd, *Tabakâtü'l-Kübrâ*, 1: 20; Beyhakî, *Sünenü'l-Kübrâ*, 7: 216; Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, 8: 215.

⁶⁴ Pezdevî, *a.g.e.*, s. 199; Ehl-i sünnet'in Hz. Muhammed'den sonra halifelerin fazilet sıralamasının Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali şeklinde olduğu yönündeki inancına Şîa, özellikle de Şîa'nın İmâmiyye kolu itiraz etmiştir. Nitekim onlara göre Hz. Muhammed'den sonra insanların en faziletlisi Hz. Ali olup, hak imamların sıralanışı ise şu şekildedir: Hz. Ali, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin, oğlu Zeynelabidin, oğlu Muhammed el-Bâkır, oğlu Cafer es-Sâdık, oğlu Musa el-Kâzım, oğlu Ali el-Rizâ, oğlu Muhammed et-Takî, oğlu Ali el-Nakî, oğlu Hasan el-Askerî ve son olarak onun da oğlu Muhammed el-Kâim el-Mehdî el-Muntazar'dır. Bu inanca göre Muhammed el-Mehdî

zikrettikten sonra Ehl-i sünnet'in Hz. Ebû Bekir'in en faziletli olduğuna ilişkin delillerini sunmuştur.

Pezdevî bu konuda Ehl-i sünnet'in ilk delilinin daha önce de zikredildiği gibi Hz. Ebû Bekir'in namaz imamlığına tayini olduğunu belirtir. Yine Ehl-i sünnet'in bu konudaki diğer bir delili ise, Hz. Muhammed'in "*Ebû Bekir namaz ve oruçla sizlere üstün olmadı, ancak kalbinde olan bir şeyle sizden daha faziletli oldu*"⁶⁵ manasındaki hadisleridir. Pezdevî, Hz. Ebû Bekir'in faziletleri konusunda daha birçok rivayetin bulunduğu da dikkat çekmiş ve Hz. Ali'nin en faziletli olduğu yönündeki iddialara cevap verirken, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ali arasında fazilet cihetinden bir karşılaştırma yaparak, iddia edildiği gibi Hz. Ali'nin en bilgin olmadığını, bilakis Hz. Ebû Bekir'in ilimde Hz. Ali'den daha üstün olduğunu beyan etmiştir. Çünkü Pezdevî'ye göre onlarda ilim Hz. Muhammed'den öğrenmek suretiyle sâdır olmuştur ve Hz. Ebû Bekir'in Hz. Muhammed ile sohbeti Hz. Ali'ninkinden daha fazladır. Ancak bu hakikat Hz. Ebû Bekir'in az konuşması, ilmini çok fazla dışarı vurmaması, Hz. Ali'nin ise konuşkan olması ve ilmini izhar etmesi nedeniyle çok fazla anlayılamamıştır.⁶⁶ Pezdevî, Hz. Ebû Bekir'in ilminin daha fazla olduğunu beyan ettiği bu sözlerini ise şöyle delillendirmiştir:

Hz. Muhammed vefat ettiğinde bazıları bu gerçeği kabullenmemiş ve onun ölmeyeceğini söylemişken, Hz. Ebû Bekir "Hayır, o ölmüştür" demiş ve hepsi hayretler içindeyken o, şaşırmamış, afallamamış ve ardından "*Muhammed ancak bir peygamberdir. Ondan önce de Peygamberler gelip geçmişti, ölür veya öldürülürse geriye mi döneceksiniz...*"⁶⁷ anlamındaki ayeti onlara okumuş ve şöyle seslenmiştir: "*Muhammed'e tapan şunu bilsin ki, Muhammed ölmüştür. Ancak Muhammed'in Allah'ına tapan kimse de bilsin ki Muhammed ölmemiştir ve ebedi olarak ölmez.*"⁶⁸ Pezdevî'ye göre Hz. Ebû Bekir'in bu olaydaki tutumu onun ilmî bakımdan en faziletli olduğuna işaret etmektedir.

Tarihi süreç içinde yaşanan olaylar göstermiştir ki karizmatik liderlerin ölümleriyle dinî gruplar genellikle büyük şok yaşarlar ve bu gayet doğaldır. Ancak burada önemli olan bu şok

düşmanlarından saklanmış ancak bir gün ortaya çıkacak ve adalet hâkim olacaktır (Teftâzânî, a.g.e., s. 118).

⁶⁵ Irâkî, el-Muğnî an hamli'l-esfâr, 18.

⁶⁶ Pezdevî, a.g.e., s. 200.

⁶⁷ Âli İmrân 3/144.

⁶⁸ Vâkîdî, Kitâbü'r-ridde, 31; Bağdadî Hz. Muhammed'in vefatından hemen sonra bazılarının onun vefatını kabul etmemeleri ve Allah'ın onu Hz. İsa gibi kendi katına yükselttiğine ilişkin iddialarına dikkat çekmiştir. Onların bu tavırları karşısında Hz. Ebû Bekir onlara "*Şüphesiz sen de öleceksin onlar da ölecekler*" (Zümer 39/30) ayetini okumuş, bunun üzerine Hz. Muhammed'in vefat ettiğini kabul ederek bu iddialarından vazgeçmişlerdir (Abdülkâhir el-Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-firak*, thk. Muhammed Osman el-Huşî, Mektebetu İbn Sina, Kahire 1988, s. 32).

durumunun en kısa sürede durum daha tehlikeli bir pozisyona bürünmeden atlatılmasıdır. İşte Hz. Muhammed'in vefatından sonra da benzer bir durum yaşanmış, Hz. Ömer gibi güçlü karakterler bile sarsılmış ancak bu şok havası herhangi bir dini sapmaya meydan vermeden atlatılabilmektedir.⁶⁹

Yine Pezdevî'ye göre Hz. Ali'nin Hz. Ebû Bekir'den daha faziletli olduğu yönündeki görüşü çürüten bir diğer delil ise Hz. Muhammed'in defnedileceği yer konusunda ortaya çıkan ihtilaf hakkında Hz. Ebû Bekir'in isabetli görüşüdür. Nitekim o, her peygamberin evine defnedildiğini, dolayısıyla Hz. Muhammed'in de evine defnedilmesi gerektiğini beyan etmiş ve onun bu görüşü üzerinde ittifak edilmiştir. Hz. Ebû Bekir'in ilimde en faziletli olduğunun diğer bir delili ise zekât vermeyenler hakkındaki isabetli görüşüdür. Hz. Muhammed'in vefatından hemen sonra Arapların bir kısmı dinden dönmüş ve artık zekât vermeyeceklerini bildirmiştir. Bu durumda sahâbîler onlarla savaşmamak düşüncesindeydi. Ancak Hz. Ebû Bekir bu görüşe katılmamıştır. Çünkü Hz. Muhammed hayattayken Şam'a bir ordu göndermişti. Hz. Ebû Bekir'in kanaati ise bu orduyu donatmak ve onlarla savaşmaktı. Zira Hz. Muhammed'in emri bu yöndeydi. Sahâbîler de onun bu görüşünü benimsemiştir.⁷⁰ Pezdevî'ye göre bütün bu zikredilen hususlar Hz. Ebû Bekir'in ilimde en faziletlisi olduğunun delilleridir. Yine o, Râfîzîlerin halifelerin en yiğidinin Hz. Ali olduğu yönündeki iddialarına da yer vermiştir.

Pezdevî'ye göre Hz. Ebû Bekir halifeler arasında en cesur olanıydı zira Hz. Muhammed'in vefatından sonra sahâbîlerin tamamı şaşkınlık ve uyuşukluk içinde kalmış, vücutları oldukça zayıflamış ve savaşamaz durumdayken, Hz. Ebû Bekir'de bedeni ve manevi bu zayıflıklar görülmemiş, aksine hep güçlü ve iradeli durmuştur.⁷¹ Pezdevî Hz. Ali'nin soy bakımından en üstün olduğu yönündeki iddialara da temas etmiştir.

Pezdevî bu iddiayı Hz. Muhammed'in amcası Hz. Abbas'tan hareketle çürütmeye çalışmıştır. Nitekim Hz. Abbas da soy bakımından Hz. Ali gibiydi ve Hz. Muhammed'e ondan daha da yakındı. Hz. Ebû Bekir'e gelince, o yaş itibarıyla daha büyük ve her türlü işte daha fazla yardımcıydı. O gerek malıyla gerekse canıyla Hz. Muhammed'in yanında

⁶⁹ Mehmet Ali Büyükkara, *Çağdaş İslâmî Akımlar*, Klasik Yayınları, İstanbul 2016, s. 334.

⁷⁰ Pezdevî, *a.g.e.*, s. 200.

⁷¹ Pezdevî, *a.g.e.*, s. 201.

olmuştur. Ancak Hz. Ali ise sadece canıyla, manevi varlığıyla Hz. Muhammed'e destek olmuştur.⁷²

Pezdevî'nin dört halifenin üstünlüğü konusundaki nakilleri, bu tartışmada tarafların Ehl-i sünnet ile Kaderiyye, Mu'tezile ve Râfiziler olduğu göstermiştir. Ehl-i sünnet'in fazilet sıralaması hilâfet sıralamasına göredir. Onlara göre fazilette en üstünü Hz. Ebû Bekir iken, muhalif kanatta ise fazilette en üstün Hz. Ali'dir.

Pezdevî'nin bu konunun takdiminde takip ettiği yöntemi şöyle özetleyebiliriz: Öncelikle bu konuda diğer konularda olduğu gibi Ehl-i sünnet'in görüşünü birkaç cümleyle özetlemiş, sonra muhaliflerinin görüşlerini ve delillerini kısaca beyan etmiştir. Akabinde Ehl-i sünnet'in delillerini derinlemesine irdelenmiş ve bu bölümde muhaliflerin delillerini de çürütmeye çalışmıştır.

6. Halife Tayininin Hükümü

Ehl-i sünnet âlimleri halife tayininin vâcpliğinde icmâ etmiştir.⁷³ Pezdevî, bu meselede önce Ehl-i sünnet'in görüşlerine yer vermiş, ardından bazı Mu'tezile ve Hâricîlerin bu konu hakkındaki iddialarını dile getirmiştir. Pezdevî Ehl-i sünnet âlimlerine göre halife tayininin vâcip hükmünde olduğunu ancak bu vâcpliğin farz-ı kifaye hükmünde olduğunu yani bir kısmının yerine getirmesi durumunda diğerlerinden hükmün düştüğünü belirtmiştir.⁷⁴

Bu konuda muhaliflerin görüşüne gelince, bilindiği gibi Mu'tezile'den bazıları ve Hâricîler imâmetin vacip olmadığını iddia etmiştir.⁷⁵ Pezdevî de onların halife tayininin şart olmadığı ve bu konuda yapılması gerekenin Allah'ın kitabına sarılmak ve onunla amel etmek olduğu yönündeki iddialarını dile getirmiştir.⁷⁶ Ayrıca onların bu iddiaları karşısında Ehl-i sünnet âlimlerinin delillerini de zikretmiştir. Nitekim Ehl-i sünnet'e göre Hz. Muhammed'in

⁷² Pezdevî, *a.g.e.*, s. 201.

⁷³ Nesefî, *a.g.e.*, s. 155; Sâbûnî, *a.g.e.*, s. 100; Tefâtânî [T], *a.g.e.*, s. 39; İbn Teymiyye hilâfete en ehil ve yeterli olanın tayin edilmesinin bir zorunluluk olduğunu belirtmiştir (Takıyyüddîn İbn Teymiyye, *Siyaset Risalesi*, Tevhid Yayınları, İstanbul 1996, s. 12). Harputî de halife tayininin şer'î açıdan ümmet üzerine vacip olduğunu, zira bu konudaki delilin Hz. Muhammed'in "*Kim döneminin imamını tanımadan ölürse cahiliye ölümü üzere ölmüştür*" (Küleynî, el-Kâfî, 1: 308) anlamındaki hadisi olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca bu konuda bir başka delil ise sahâbîlerin Hz. Muhammed'in vefatından sonra imamın tayinini en mühim mesele olarak kabul ederek bu mesele üzerine odaklanmaları ve nihayetinde uzlaşmalarıdır (Harputî, *a.g.e.*, s. 124). Sâbûnî de insanların işlerini yürütebilecekleri bir halife tayin etmelerinin gerekliliğinin delili olarak, önceleri halife seçiminde farklı görüşler iddia eden fakat sonraki süreçte Hz. Ebû Bekir'in hilâfetinde ittifak eden sahâbîlerin tutumunu göstermiştir (Sâbûnî, *a.g.e.*, s. 100).

⁷⁴ Pezdevî, *a.g.e.*, s. 191.

⁷⁵ Hâricîler imam tayinine karşı değildir. Onlara göre ihtiyaç duyulması halinde halife seçilebilir. Ancak imamın bulunmaması da mümkündür (Şehristânî, *a.g.e.*, s. 134).

⁷⁶ Pezdevî, *a.g.e.*, s. 191.

vefatından sonra sahâbîler bu konuyla ilgilenmiş ve halifenin tayinini diğer farz konulara takdim etmiştir. Ayrıca dünya düzeninin sağlanması da imamın varlığı ile gerçekleşir. Pezdevî muhaliflerin Allah'ın kitabının bu konuda yeterli olduğu nedeniyle imama ihtiyaç olmadığı iddiasını da değerlendirmiştir. Ona göre insanların hepsinin Allah'ın kitabı ile amel edeceği düşünülemez. Dolayısıyla imamın varlığı düzenin sağlanması bakımından zorunludur.⁷⁷

Öyle anlaşılıyor ki bazı Mu'tezile ve Hâricîler halife tayininin şart olmadığına ilişkin görüşlerini, Kur'an'a itaat ile ilişkilendirmiştir. Oysa ki zalim insanlara baş eğdirilmesi, zalimden mazlumun haklarının alınması, insanlara gelecek tehlikelerin ortadan kaldırılması, sınır güvenliğinin korunması gibi insanların menfaatine olan durumlar ancak bir halifenin varlığı ile gerçekleşir.

Nitekim Mu'tezile'nin öncülerinden Kâdî Abdülcebbâr (ö. 415/1025) da aynı hakikate dikkat çekmiş ve şunları dile getirmiştir: İmama hadleri uygulama, ülkenin güvenliğini sağlama, açıkları kapama, askeri donatma, savaş hazırlığı yapma, adaleti tesis gibi hususları uygulamada ihtiyaç vardır. Özellikle de haddi ikâme ve savaşın ancak imamla gerçekleştirilebileceğinde ihtilâf yoktur. Bunun delili ise Ehl-i Beytin bu konudaki icmâdır.⁷⁸

7. İmamda Bulunması Gereken Nitelikler ve İmamın Kureyşîliği Tartışması

Bilindiği gibi Ehl-i sünnet itikadına göre halife olacak zatta birtakım özelliklerin bulunması zorunludur. Bu özellikler kısaca Müslüman olmak; erkek olmak; mükellef olmak; bâliğ olmak; cesur olmak; ümmetin düzenini korumaya güç yetirmek; işleri yönetmede ehliyet sahibi olmak ve Kureyşî olmaktır.⁷⁹ Pezdevî, konuları arz etme metodu gereğince, önce yine kısaca Ehl-i sünnet'in ve akabinde diğer mezheplerin görüşlerini birkaç cümle ile özetlemiştir. O, Ehl-i sünnet'in imamın ilim, takvâ, şecaat ve soy yönünden insanların en faziletlisi ve ayrıca Kureyşî olması gerektiğine ilişkin görüşünü beyan etmiştir.⁸⁰ Ancak bilindiği gibi Kureyşîlik şartı İslâm âlimleri arasında ihtilâflı bir konudur.⁸¹

Nitekim Pezdevî'ye göre Râfizîler⁸² diğer bütün özellikleri kabul etmekle birlikte imamın Hâşimoğulları'ndan olması şartını ileri sürmüştür. Mu'tezile⁸³ ve Hâricîler⁸⁴ ise

⁷⁷ Pezdevî, *a.g.e.*, s. 191.

⁷⁸ Kâdî Abdülcebbâr, *Şerhu'l-Usûli'l-hamse*, (çev. İlyas Çelebi), İstanbul 2013, II: 690.

⁷⁹ Gazzâlî, *a.g.e.*, I:107; Harputî, *a.g.e.*, s. 124.

⁸⁰ Pezdevî, *a.g.e.*, s. 192.

⁸¹ Halifenin Kureyşîliği hakkında bilgi için bkz. Neseî, *a.g.e.*, s. 156-157; Bağdâdî, *a.g.e.*, s. 32; Şehristânî, *a.g.e.*, s. 134; Tefâzânî, *a.g.e.*, s. 119; Harputî, *a.g.e.*, s. 124.

⁸² Neseî, Râfizîlerin imâmeti Hâşimoğulları'na ya da Hz. Ali ve evlatlarına hasretmelerinin yanlış olduğunu şu gerekçeyle reddetmiştir: Sahâbîler "İmamlar Kureyşîdendir" (Ahmed bin Hanbel,

imamın Kureyş dışında olabileceği iddiasındadır. Mu'tezile'nin bu konudaki naklî delilleri şu ayettir: “Allah katında en değerliniz O'na karşı gelmekten en çok sakınmanızdır...”⁸⁵ Onlar bu ve benzeri ayetlere dayanarak imâmete layık olanların Allah'tan en çok korkan takvâ sahipleri olduğunu belirtmiştir.⁸⁶ Pezdevî, burada Hâricîlerin görüşlerinin dayanağına da temas etmiş ve şunları dile getirmiştir: Hâricîlerin bu delillerine göre imam zalim ve günahkâr olabilir. Bu durumda onun bu görevden azledilmesi gerekir. Şayet imam Kureyş'ten olursa taraftarları çok olduğu için görevden azli pek mümkün olamaz. Yani imamın azlinin sorunsuz bir şekilde yapılabilmesi için onun Kureyş'ten olmaması gerekmektedir.⁸⁷ Mu'tezile ve Hâricîlerin delillerini bu şekilde zikreden Pezdevî akabinde Ehl-i sünnet'in delilleri üzerinde durmuştur.

O, burada Ehl-i sünnet'in delillerinden olan Hz. Ebû Bekir'in Hz. Muhammed'den rivayet ettiği şu hadis üzerinde durmuştur: “*İmamlar Kureyştendir.*”⁸⁸ Ehl-i sünnet âlimlerine göre imam hükümlerin uygulanmasında mazlumların haklarının korunmasında, zulmün ortadan kaldırılmasında Hz. Muhammed'in yerine geçen kişidir. Dolayısıyla imamın insanlar arasında en faziletli ve en üstünü olması gerekmektedir. Çünkü insanlar ancak en üstün olana tabi olmaya rıza gösterirler.⁸⁹ Döneminin şartları göz önünde bulundurulduğunda Kureyş kabilesinin bütün Arap kabileleri arasındaki üstün soyluluğu inkâr edilemez bir hakikatti ve öyle ki bütün Arap kabileleri bu gerçekte hem fikirdi.⁹⁰

Müsned, 33: 21) hadisini işittiklerinde hemen kabul etmiş, ensar bu işi muhacirlere bırakmış ve Hz. Ebû Bekir'in imâmetinde ittifak etmiştir. Bu hadis imâmette Kureyş şartını gerektirir ancak soy ağacının bütün aşamasında Kureyşli olmasını gerektirmez. İmamın Hâşimî olması şart değildir. Hz. Ebû Bekir'in imâmeri üzerinde icmâ edilmesi, bu hadisin bütün Kureyş soyuna hamledilmesine işaret etmektedir (Nesefî, *a.g.e.*, s. 156).

⁸³ Nesefî, bu konuda Mu'tezile kolları arasındaki çelişkiye işaret etmiştir. Mu'tezile'nin bir kolu olan Dırâriyye'nin “İmâmet Kureyş dışındakilerdedir” iddialarını yine Mu'tezile'den Kâbî'nin iddiasının çürüttüğünü belirtmiştir. Nitekim Kâbî “Kureyş buna daha layıktır ancak fitnedden endişe edilirse Kureyşli olmayan için de imâmet caizdir” şeklinde görüş beyan etmiştir (Nesefî, *a.g.e.*, s. 156).

⁸⁴ Şehristânî, Hâricîlerin Muhakkime kolunun imâmet konusundaki bidatlerinin, imâmetin Kureyşli olmayan biri içinde geçerliliğini iddia etmeleri olduğunu beyan etmiştir. Onlar kendi görüşlerinde olan, adaletle iş yapan ve zulüm etmeyen herkesin imam olabileceği kanaatinde idler (Şehristânî, *a.g.e.*, s. 134).

⁸⁵ Hucurât 49/13.

⁸⁶ Pezdevî, *a.g.e.*, s. 192; Mu'tezile içinde imamın Kureyş'ten olması gerektiği görüşünde olanlar da vardır. Örneğin Kâdî Abdülcebâr imamın özel bir soydan olması gerektiğinin delilinin icmâ olduğunu belirtmiştir. Nitekim Hz. Ebû Bekir cemaatin huzurunda imamların Kureyş'ten olduğunu beyan ettiğinde, hiç kimse ona itiraz etmemiştir (Kâdî Abdülcebâr, *a.g.e.*, II: 692).

⁸⁷ Pezdevî, *a.g.e.*, s. 192.

⁸⁸ Ahmed bin Hanbel, Müsned, 33: 21.

⁸⁹ Pezdevî, *a.g.e.*, s. 192.

⁹⁰ Nedvî, Kureyş kabilesi hakkında şunları dile getirmiştir: Kureyş kabilesinin diğer kabilelere göre daha üstün birtakım niteliklerinin olduğu bilinmektedir. Öncelikle onların dil ve lehçeleri ölçü kabul edilir derecede ileriye. Misafire hürmet, cesaret ve yiğitlikte de üstün meziyetlere sahiplerdi. Bu kabilenin kolları birbirleri ile yardımlaşma ve dayanışmaya diğer kabilelere göre çok daha fazla önem vermekte ve kabile kurallarını her şeyden üstün tutmaktalardı. Hiçbir dini, hiçbir inancı olmayan

Burada Pezdevî Râfîzîlerin görüşlerinin aksine Kureyşî ve Hâşimî olmak arasında herhangi bir fark olmadığına da dikkat çekmiştir. Bu görüşün delili ise sahâbîlerin Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'ın halifeliği üzerindeki icmâlarıdır. Nitekim bu halifeler Hâşimoğulları'ndan olmasa da Kureyştendi. Dolayısıyla hem Hz. Muhammed'in hadisi hem de sahâbînin icmâi ile Hâricîlerin ve Mu'tezile'nin delilleri geçersiz sayılmıştır. Ayrıca Hâricîlerin Kureyşli imamın azlinin zor olduğu yönündeki görüşü ise doğru değildir. Çünkü fazilet yönüyle aşağı olan kimsenin azledilmesi fazilet bakımından yüksek kimsenin azlinden daha da zordur.⁹¹

Ehl-i sünnet'in hilâfet teorisinde imâmet şartlarından biri olarak kabul edilen imamın Kureyşli olması kriteri, İslâm'ın ehliyyette kavmiyeti önemsemeyeceği gerekçesiyle eleştirilmiştir.⁹² Ehl-i sünnet'in ana kaynaklarında bu konuyla ilgili nakledilen bilgilere dayanarak onların Kureyşlik kriterlerinin, Hz. Muhammed'in hadisine dayandığını söyleyebiliriz.⁹³ Her ne kadar bazı âlimler Kureyşlik şartına işaret eden hadise kuşkuyla yaklaşmışsa da, neticede sahâbîlerin bu hadis üzerinde icmâi inkâr edilemez bir gerçektir.

8. Fâsık İmamın İmâmetten Azli

Pezdevî, günahkâr imama uygulanacak hüküm hakkında kabul edilen ve rıza gösterilen görüşün İmâm Âzam Ebû Hanife (ö. 150/767) ve onun ashabına ait olduğunu vurgulamıştır. Bu görüşe göre günahkâr imamın azli gerekmez. Ancak Şâfîilerden bir kısmı bu görüşe

diğer Arap kabileleri gibi olmayıp, büyük ölçüde Hz. İbrahim'in şeriatına bağlıydılar (Nedvî, *a.g.e.*, s. 17).

⁹¹ Pezdevî, *a.g.e.*, s. 192.

⁹² M. S. Hatipoğlu, *a.g.e.*, s. 55; Cüveynî "Kitâbû'l-İrşâd" isimli eserinde mezheplere göre imamın Kureyşten olmasının imâmetin şartlarından biri olduğunu ve bu görüşlerinde Hz. Muhammed'in hadislerine dayandıklarını belirtmiştir. Ayrıca bazıların bu buna karşı çıktığını bildirerek, bu konuda farklı yorumların yapılabileceğine dikkat çekmiştir (İmâmû'l-Harameyn el-Cüveynî, *Kitâbû'l-İrşâd*, thk. Ahmed Abdurrahim es-Sayih ve Tefvik Ali Vehbe, Mektebetü's-Sekafeti'd-Diniyye, Kahire 2009, s. 327-328). Öte yandan "Luma'u'l-Edille" isimli eserinde ise açıkça hilâfette Kureyşiliğin şart olduğunu beyan etmiştir (Cüveynî, *Luma'u'l-Edille*, thk. Fevkiyye Hüseyin Mahmud, Mektebetü's-Sekafe, Beyrut 1987, s. 130).

⁹³ Bağdadî, "İmamlar Kureyştendir" (Ahmed bin Hanbel, Müsned, 33: 21) hadisinin çıkış noktasına işaret ederek, imâmet konusunda anlaşmazlığın olduğu sıralarda ensarın Sa'd bin Ubade el-Hazrecî'ye biat etme hususunda ittifak ettiğini belirtmiştir. Ancak Kureyş "İmâmet ancak Kureyştendir" demiş ve bu sözü ensara ilettiklerinde onlar Kureyş ile anlaşmıştır (Bağdadî, *a.g.e.*, s. 32); "Hilâfetin Kureyşiliği" isimli eserinde bu konuya farklı bir perspektiften bakan Mehmed Siad Hatipoğlu da birtakım tespitlerde bulunmuştur. Ona göre bazı Ehl-i sünnet fıkıh-kelâm âlimleri sahâbîlerin halifeyi seçecekken muhacirlerin yanlarına gelerek Hz. Muhammed'in "İmamlar Kureyştendir" sözünü ilettikleri ve onların bu durumda hilâfet talebinden vazgeçtikleri şeklinde bir görüşe sahiptir. Ancak ona göre bu âlimler tarafından anlatılanlar eksik ya da yanlıştır. Bu izah birçok İslâm âlimini ehliyyette kavmiyete değer vermeyen İslâm akidesine aykırı bu görüşe itmiştir. Ancak Hz. Muhammed'in bu emrinin mahiyeti ve ilk halife seçiminin gerçek yüzü ortaya konarsa, bu durumda netice onların anlatımlarından farklı olacaktır (M. S. Hatipoğlu, *a.g.e.*, s. 55).

muhalif kalarak imamın azledilmesi gerektiğini söylemiştir. Yine sünnî görüşe muhalif kalan Kaderiyye, Mu'tezile ve Râfizîlere göre de günahkâr imamın azledilmesi şarttır.⁹⁴

Burada Mu'tezile'nin bu konudaki görüşünü kısaca aktarmak gerekirse, onlara göre büyük günah işlemek yani "fisk" imamın görevini devam ettirmesine engeldir. Bu nedenle fâsık bir imamın güç kullanmak suretiyle dahi olsa görevden azledilmesi gerekmektedir. Sahâbîler fisk sayılabilecek bir günahattan dolayı imamın görevden azledilmesinde ittifak etmiştir ve bu konuda ashab arasında görüş ayrılığı yoktur.⁹⁵ Kâdî Abdülcebbâr bir imamın fisklarının açıkça ortada olması durumunda onun imam olamayacağı ve verdiği görevleri yerine getirmenin de caiz olmadığını dile getirmiştir.⁹⁶

Pezdevî, muhtemelen Hâricîlere ait olduğunu belirttiği bir başka görüşe de yer vermiş ve şunları dile getirmiştir: İmam günah işlemek suretiyle dinden çıkar, dolayısıyla mümin olmayan zaten imam olamayacağından azledilmesi gerekir.⁹⁷ Pezdevî Muhammed bin İdrîs eş-Şâfî'nin⁹⁸ (ö. 204-820) büyük günah işlemekle dinden çıkmasa da fâsık ve günahkâr bir imamın hüküm vermede yetki sahibi olmadığı yönündeki görüşünü de beyan etmiştir. Pezdevî'ye göre fâsık imamın azledilemeyeceğini beyan eden Ehl-i sünnet'in bu konudaki delili ümmetin icmâıdır. Ümmet günahkâr olan imamları imam olarak kabul etmiştir. Nitekim sahâbîler Benî Ümeyye⁹⁹ ve Benî Mervan'ı imamlıktan azletmemiştir. Onların bu şekilde

⁹⁴ Pezdevî, *a.g.e.*, s. 195.

⁹⁵ Mu'tezile imamın işlediği günahın açık bir fisk olması halinde görevden azledilmesinin gerektiğini iddia etmiştir. Onların bu görüşlerinin dayanağı ise fiskın açığa çıkmasının azledilmeye gerek kalmadan, onun imamlık yetkisini doğrudan ortadan kaldırmasıdır. Bu bakımdan açık fisk küfür, ölüm, fiziki rahatsızlıklar nedeni ile vazifesini yapamamak, hafıza kaybı ve delirme kabilindedir (Muhammed İmâra, "İki Menzil Arasındaki Menzil ve Siyaset", *Mu'tezile Gelen-Ek-i*, (çev. Vahdettin İnce), İz Yayıncılık, C. 2, İstanbul 2014, s. 599).

⁹⁶ Kâdî Abdülcebbâr, *a.g.e.*, II: 694.

⁹⁷ Pezdevî, *a.g.e.*, s. 195; Hâricîlere göre sünnete aykırı davranan yöneticiye karşı ayaklanmak gereklidir. Adaletle muamele eden bir imama karşı isyan edenlerle savaşılmalı, şayet bu imam adaletten şaşar ve haktan dönerse görevden uzaklaştırılıp öldürülmelidir (Şehristânî, *a.g.e.*, s. 134).

⁹⁸ Teftâzânî, İmam-ı Şâfî ve Ebû Hanîfe'nin fâsık ve zalim imamın azli meselesine ilişkin görüşleri hakkında birtakım tespitlerde bulunmuştur. Teftâzânî bu meselenin aslını şöyle izah etmiştir: İmam-ı Şâfî, Ebû Hanîfe'nin hilafına olarak fâsığın velayet hakkına sahip olmadığını söyler. Zira kendi halini görmekten aciz olan birinin başkasının halini düzeltmesi beklenemez. Ebû Hanîfe'ye göre ise fâsık velayet hakkına sahiptir. Şâfî fıkıh kitaplarında kadının fisk nedeniyle yetkisinin düşeceği buna mukabil hilâfet yetkisinin düşmeyeceği nakledilmiştir. İki arasındaki fark ise halifenin yetkisinin düşmesi halinde yerine birinin seçilmesi zorunluluğudur. Halife gücü elinde tutan otorite olduğu için bu makamın elinden alınmasına rıza göstermez ve başkasının seçimi fitneye yol açar (Teftâzânî, *a.g.e.*, s. 122).

⁹⁹ Ümeyye b. Abdüşems câhiliye döneminde Mekke idaresinde önemli bir yere sahip olan Benî Ümeyye kabilesinin reisidir. Kabilesinin önemi, Mekke'nin ve Kâbe'nin yönetimiyle ilgili olarak kabileler arasında dağıtılan görevlerin en önemlisi olan başkumandanlık görevini yürütmelerinden kaynaklanmaktadır (İsmail Yiğit, "Emevîler", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, C. 11, TDV Yayınları, İstanbul 1995, s. 104-108). Özellikle Hz. Osman'ın öldürülmesinden sonraki süreçte yaşanan iç karışıklıklarda onun tavrı da etkili olmuştur. Nitekim o, Hz. Osman'ın öldürülmesinden

hareket etmelerinin sebebi fitnenin çıkmaması, huzur ve asayiş ortamının bozulmaması ve kan dökülmemesidir. Şayet imam azledilirse insanların bir başkasına itaati gerekir ve bu durum ise daha çok fesada sebebiyet vermesi açısından fâsık imama itaat etmekten daha fena bir durumdur.¹⁰⁰

yeni halife seçilen Hz. Ali'yi sorumlu tutmuştur (Ahmet Akbulut, “Hz. Muhammed Sonrası İlk Siyasi Krizin Teolojik Yansımaları”, *Kelâm Araştırmaları*, C. 4, S. 2, 2006, s. 9).

¹⁰⁰ Pezdevî, *a.g.e.*, s. 196; Gazzâlî ilim ve adalet sahibi olmayan bir halifenin imamlığının sıhhatine hükmedilmemesi durumunda şu iki vaziyetle karşılaşılacağına dikkat çekmiştir: Birincisi imamın değiştirilmesi durumunda işlerin düzenlenmesi için kendisinde bulunması gereken özelliklerin yokluğundan kaynaklanan daha büyük bir fitneye sebep olacaktır ki bu durum ev yapmak için bir şehri yıkmaya benzer. İmamın azli durumunda ortaya çıkacak ikinci vaziyet ise İslâm memleketlerinin imamsız ve şer’î hükümlerin bozulmuş olduğunun kabul edilmesidir (Gazzâlî, *a.g.e.*, 1:107).

Sonuç

Pezdevî'nin hilâfet konusunda Ehl-i sünnet ile birlikte diğer mezheplerin görüş ve delillerini de zikretmesi hilâfet hakkında etraflı bilgi edinebilmek noktasında tatmin edicidir. Pezdevî'nin bu konuya ilişkin tespitleri, Mâtürîdî'nin “Kitâbü't-Tevhîd” isimli eserinde bu konuya değinmemesi nedeniyle, özellikle Mâtürîdîyye mezhebi açısından önem arz etmektedir. Pezdevî'nin hilâfet teorisini, muhaliflerin özellikle de bu konuyu itikadî bir mesele olarak değerlendiren Râfızîlerin imâmet teorisine bir aksülamel olacak şekilde kurguladığı görülmektedir. Onun burada sistematik bir yöntem takip ettiğini rahatlıkla söyleyebiliriz. Nitekim o, öncelikle Ehl-i sünnet'in ve akabinde başta Râfızîler olmak üzere muhaliflerin görüşünü özetlemiş, sonra muhaliflerin delillerini kısaca aktarmıştır. Ardından kendi yorumlarıyla da harmanladığı Ehli sünnet'in delillerini sunmuş ve aynı anda muhaliflerin delillerini de ayrıntılarıyla ele almıştır. Pezdevî, hükümlerin yerine getirilmesi, zulmün yasaklanması, mazlumun haklarının korunması gibi gerekçelerle hilâfet makamının gerekliliğine dikkat çekmiş ve muhaliflerin hilâfetin zorunlu olmadığına ilişkin tezlerine karşı, sahâbînin ilk halifenin hilâfetindeki icmâmı delil getirmiştir. O, naslara dayanarak Hz. Muhammed'den sonra hilâfet hakkının Hz. Ali'ye ait olduğunu iddia eden Râfızîlerin delillerini, mâkul ve meşhur olmayan hadislere dayandıkları gerekçesiyle reddetmiştir. Pezdevî, Râfızîlerin bu delillerine karşı naklî deliller ileri sürmekle birlikte, ümmetin Hz. Ebû Bekir'in hilâfetinde icmâ etmesini de delil göstermiştir. Onun burada Hz. Ebû Bekir'in ümmetin en faziletlisi olduğuna ilişkin aklî ve naklî delilleri, Râfızîlerin Hz. Ali'nin en faziletlisi olduğuna ilişkin delillerini çürütmeye mâtuftur. Pezdevî, dört halifenin fazilet sıralamasının, hilâfetteki sıralamaya göre olduğunu beyan etmiş ve delil olarak ümmetin icmâmını göstermiştir. Ayrıca o, geçmişten günümüze İslâm âlimleri arasında tartışmaların bitmek bilmediği imamın Kureyşîliği meselesinde, imâmette Kureyşîlik şartını kabul etmeyen ve görüşlerini nasa dayandıran Hâricî ve Mu'tezilî muhaliflerinin delillerine karşı, Hz. Muhammed'in imamların Kureyşten olduğuna işaret eden hadisini delil getirmiştir. Onun fâsık imamın görevden azli konusundaki kanaati ise imamın azlinin gerekmediği yönündedir. Nitekim Pezdevî, bu konuyu sonuçlarıyla ilişkilendirmiş ve halifenin azledilmesi durumunda fitnenin çıkıp, huzur ve asayiş ortamının bozulacağına dikkat çekmiştir.

Kaynaklar

AHMED B. HANBEL, Ebû Abdillâh Ahmed bin Muhammed b. Hanbeleş-Şeybânî, *el-Müsned*, thk. Şuayb el-Arnâvûd, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 2015.

AKBULUT, Ahmet, “Hz. Muhammed Sonrası İlk Siyasi Krizin Teolojik Yansımaları”, *Kelâm Araştırmaları*, C. 4, S. 2, 2006, s. 1-10.

APAYDIN, H. Y., “Meşhur”, *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, C. 29, TDV Yayınları, Ankara 2004, s. 368-371.

ARUÇI, M., “Pezdevî, Ebü'l-Yüsr”, *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, C. 34, TDV Yayınları, İstanbul 2007, s. 266-267.

AVVÂME, M., *İmamların Fıkhî İhtilaflarında Hadislerin Rolü*, (çev. Mehmet H. Kırbaşoğlu), Kayıhan Yayınları, İstanbul 1980.

BAĞDÂDÎ, Ebû Mansûr Abdülkâhir b. Tâhir b. Muhammed, *el-Fark beyne'l-fırak*, thk. Muhammed Osman el-Huş, Mektebetu İbn Sina, Kahire 1988.

BEYHAKÎ, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî, *Sünenü'l-Kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkadir Atâ, Dâru'l-Kutubü'l-İlmiyye, Beyrut 2003.

BİLMEN, Ö. N., *İslâm Akaidi*, Semerkand Yayınları, İstanbul 2017.

BÜYÜKKARA, M. A., *Çağdaş İslâmî Akımlar*, Klasik Yayınları, İstanbul 2016.

CÜVEYNÎ [C], İmâmü'l-Haremeyn Ebü'l-Meâlî Rüknuddîn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf, *Luma'u'l-Edille*, thk. Fevkiyye Hüseyin Mahmud, Mektebetü's-Sekafe, Beyrut 1987.

CÜVEYNÎ, İmâmü'l-Haremeyn Ebü'l-Meâlî Rüknuddîn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf, *Kitâbü'l-İrşâd*, thk. Ahmed Abdurrahim es-Sayih ve Tefvik Ali Vehbe, Mektebetü's-Sekafeti'd-Diniyye, Kahire 2009.

ÇAM, Süleyman-ÖNGÜÇ, Muhammed Sefa, “Mâtürîdîlikte İmâmet/Devlet Başkanlığı Anlayışı (Ebü'l-Yüsr el-Pezdevî ve Ebü'l-Muîn en-Nesefî Örneği)”, *Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi*, C. 11, 2020, s. 641-669.

EBÛ DÂVÛD, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, *es-Sünen*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdü'l-hamid, Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut (tarih yok).

EŞ'ARÎ [E], Ebü'l-Hasen Alî b. İsmâil b. Ebî Bişr İshâk b. Sâlim, *el-İbâne an Usuli'd-Diyâne*, Dâr-u İbn Zeydün li't-tibâ'a ve'n-neşr ve't-tevzi, Beyrut (tarih yok).

EŞ'ARÎ, Ebü'l-Hasen Alî b. İsmâil b. Ebî Bişr İshâk b. Sâlim, *el-Lüma fi'r-red alâ ehli'z-zeyğ ve'l-bid'a*, thk. Hammüde Zeki Gurabe, Beyrut 1953.

FAYDA, M., “Ebû Bekir”, *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, C. 10, TDV Yayınları, İstanbul 1994, s. 101-108.

FAYDA, M., “Hulefâ-yı Râşidîn”, *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, C. 18, TDV Yayınları, İstanbul 1998, s. 324-338.

FIĞLALI, Ethem Ruhi, “Gadîr-i Hum”, *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, C. 13, TDV Yayınları, İstanbul 1996, s. 279-280.

GAZZÂLÎ, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Ahmed, *İhyâü ulûmi'd-dîn*, thk. Abdülaziz İzzeddin es-Sirvân, Dârü'l-Kalem, Beyrut (tarih yok).

HARPUTÎ, A., *Tenkîhu'l-Kelâm fî Akâidi Ehli'l-İslâm*, Necmi İstikbal Matbaası, İstanbul 1330.

HEYSEMÎ, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân, *Mecmau'z-zevâid*, thk. Hüsameddin Kuddusî, Mektebetü'l Kuddusî, Kahire 1994.

İRÂKÎ, Ebü'l-Fazl Zeynüddîn Abdürrahîm b. el-Hüseyn b. Abdirrahmân, *el-Muğni an hamli'l-esfâr*, Dâru İbn Hazm, Beyrut 2005.

İBN KAYYİM el-CEVZİYYE, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed bin Ebû Bekr, *el-Fevâid*, thk. Muhammed Aziz Şems, Dârü'l-Âlemi'l-Fevâid, Mekke (tarih yok).

İBN KUTLUBOĞA, K., *Tacu't- Terâcim fî Tabakâti'l-Hanefiyye*, Bağdat 1962.

İBN SA'D, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî, *Tabakâti'l-Kübrâ*, thk. İhsan Abbâs, Dâru Sâdır, Beyrut 1968.

İBN TEYMİYYE, Ebü'l-Abbâs Takıyüddîn, *Siyaset Risalesi*, Tevhid Yayınları, İstanbul 1996.

İMÂRA, M., “İki Menzil Arasındaki Menzil ve Siyaset”, *Mu'tezile Gelen-Ek-i*, (çev. Vahdettin İnce), İz Yayıncılık, İstanbul 2014, s. 598-600.

KÂDÎ ABDÜLCEBBÂR, Ebü'l-Hasen b. Ahmed, *Şerhu'l-Usûli'l-hamse*, (çev. İlyas Çelebi), İstanbul 2013.

KAZANÇ, F. K., “Eş'arî Kelâmında Siyasal Otorite Kavramı”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C. 4, S. 1, 2004, s. 149-188.

KOHLBERG, E. “The Term Râfida in Imâmî Shî'î Usage”, *Journal of the American Oriental Society*, C. 99, 1979, s. 677-679.

KUTLU, S., “Mâtürîdî Akılcılığı ve Günümüz Sorunlarını Çözmeye Katkısı”, *Makâlât*, C. 2, S. 1, 2009, s. 7-41.

KÜLEYNÎ, Ebû Ca'fer Muhammed b. Ya'kûb b. İshâk, *el-Kâfi*, nşr. Ali Ekber el-Gaffârî, Tahran 1388.

NEDVÎ, Ebü'l-Hasan, *Ali el-Murtazâ*, Dârü'l-Kalem, Beyrut 1989.

NESEFÎ, Ebü'l-Muîn Meymûn b. Muhammed b. Muhammed b. Mu'temid, *Kitâbü't-temhîd li kavâidi't-tevhîd*, thk. Muhammed Abdurrahman eş-Şâğûl, Mektebetü'l-Ezheriyye, Kahire 2006.

ONAT, H., “Şîliğin Doğuşu Meselesi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 36, Ankara 1997, s. 79-117.

ÖNKAL, A., “Abdurrahman b. Avf”, *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, C. 1, TDV Yayınları, İstanbul 1988, s. 157-158.

ÖNKAL, A., “Ebû Übeyde bin Cerrâh”, *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, C. 10, TDV Yayınları, İstanbul 1994, s. 249-250.

ÖZARSLAN, S., *Pezdevî'nin Kelâmî Görüşleri*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2013.

PEZDEVÎ, Ebû'l-Yüsr Muhammed b. Muhammed b. el-Hüseyn b. Abdilkerîm, *Usûlü'd-dîn*, thk. Ahmed Hicâzî es-Sekkâ, Mektebetü'l-Ezheriyyetü't-Türas, Kahire 2003.

SÂBÛNÎ, Ebû Muhammed Nûreddin Ahmed b. Mahmûd b. Ebû Bekr, *el-Bidâye fi usûli'd-dîn*, thk. Fethullah Halîf, Dâru'l-Mârif, Beyrut 1969.

ŞEHRİSTÂNÎ, Ebû'l-Feth Abdülkerîm, *el-Milel ve'n-Nihal*, thk. Emîr Ali Mehna ve Ali Hasan Fa'ûr, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1993.

TABERÂNÎ, Ebû'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb, *Mu'cemü'l-Kebîr*, thk. Hamdi b. Abdülmecid es-Selefi, Mektebetü İbn Teymiyye, Kahire 1994.

TEFTÂZÂNÎ [T], Muhammed Ebû'l Vefâ, *Ana Konularıyla Kelâm*, (çev. Şerafettin Gölcük), Kitap Dünyası Yayınları, Konya 2000.

TEFTÂZÂNÎ, Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî, *Şerhu'l-Akâid*, thk. Mustafa Merzukî, Dâru'l-Hüdâ, Cezayir 2000.

TOPALOĞLU, B., “Usûlü'd-dîn”, *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, C. 42, TDV Yayınları, İstanbul 2012, s. 217-218.

VÂKIDÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkîd el-Vâkîdî el-Eslemî el-Medenî, *Kitâbü'r-ridde*, thk. Yahya Cebûrî, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 1990.

YİĞİT, İ., “Emevîler”, *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, C. 11, TDV Yayınları, İstanbul 1995, s. 104-108.

YÖRÜKAN, Y. Z., *İslâm Akaid Sisteminde Gelişmeler*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001.